

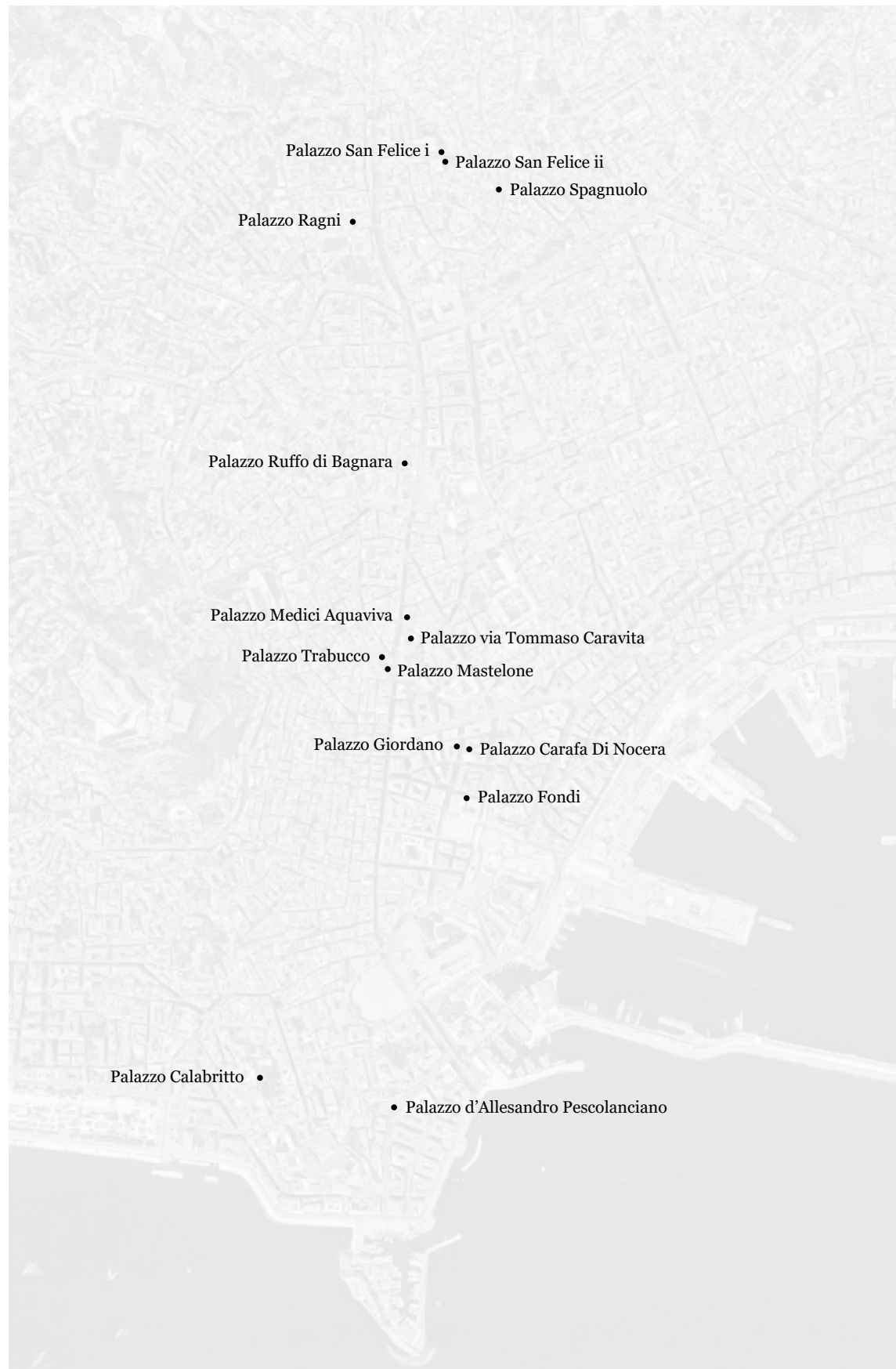
Het Napolitaanse palazzo

Het Napolitaanse palazzo

Geanalyseerd en ontworpen door architectuur studenten
van de RAvB, Rotterdam

Februari 2019

Locaties palazzo's

De Analyse van het Palazzo

In het najaar van 2018 werkten een groep studenten van de Rotterdamse Academie van Bouwkunst aan het Napolitaanse palazzo. Na de renaissance werd het stedelijke palazzo in Noord Italië geïntroduceerd als veilige, maar ook representatieve, huisvesting voor de stedelijke elite. Het bleken duurzame en aanpasbare gebouwen te zijn. In de 17e en 18e werd het type in Napels op grote schaal ingezet bij het ontwerp van stedelijke stadsblok. Het Napolitaanse palazzo is daarmee nog veel sterker dan bijvoorbeeld het Florentijnse renaissance-palazzo te zien als één van de typologische wortels van het huidige appartementengebouw.

Het Napolitaanse palazzo is meestal onderdeel van een groter stadsblok. Soms staat het vrijwel op zichzelf en vormt het een eigen stadsblok. Het is een woningtype dat al eeuwenlang het stedelijk beeld van Napels draagt,

maar dat ook in staat is om wisselende woonprogramma's op te nemen. Het Napolitaanse Stadsblok is kortom een interessant leerstuk als het gaat om de ontwikkeling van duurzame woningebruiksoppervlakte en stedenbouw.

De studenten analyseerden ieder een bestaand palazzo in Napels. De studenten leverden een analyse met een zwart-wit isometrie en een gekleurde detailweergave van het trappenhuis van een Napolitaanse palazzo.

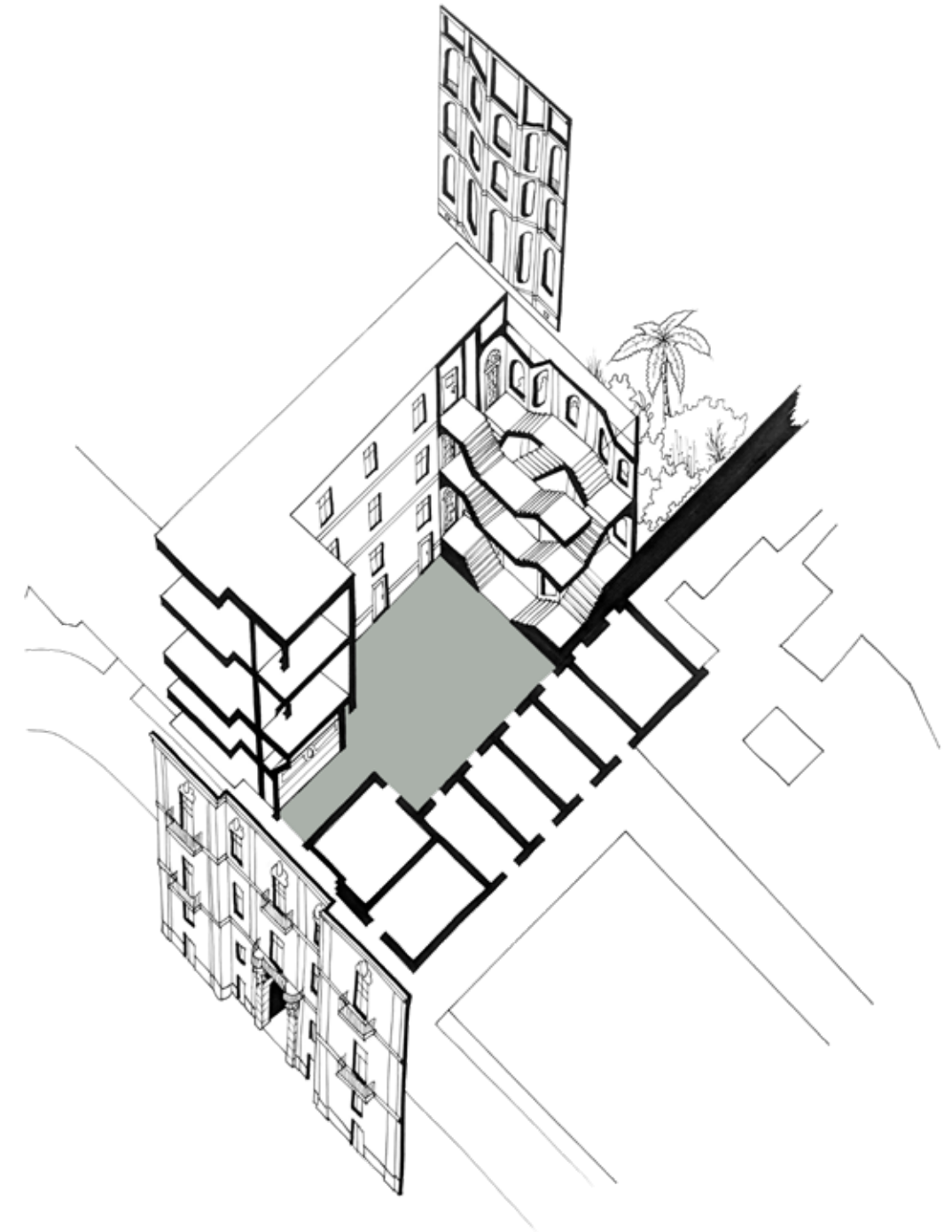
Trap aan cortile

Trapbordes

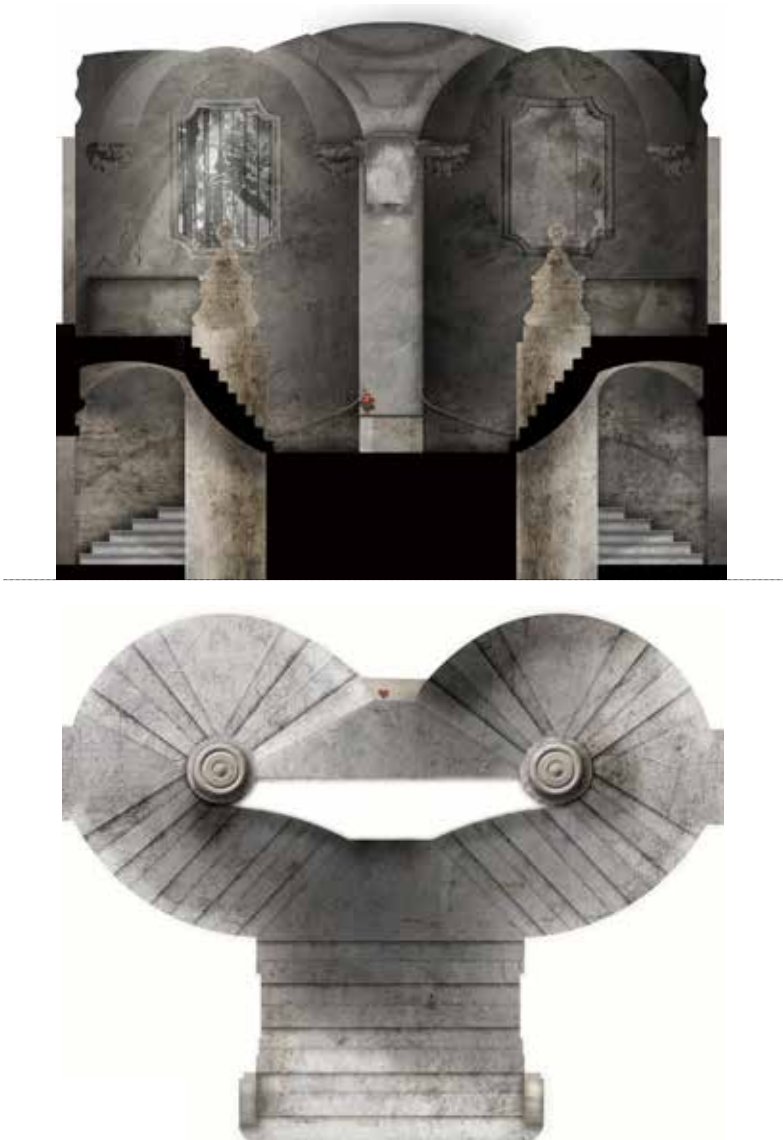
Details trappenhuis (Rémon Mulder)

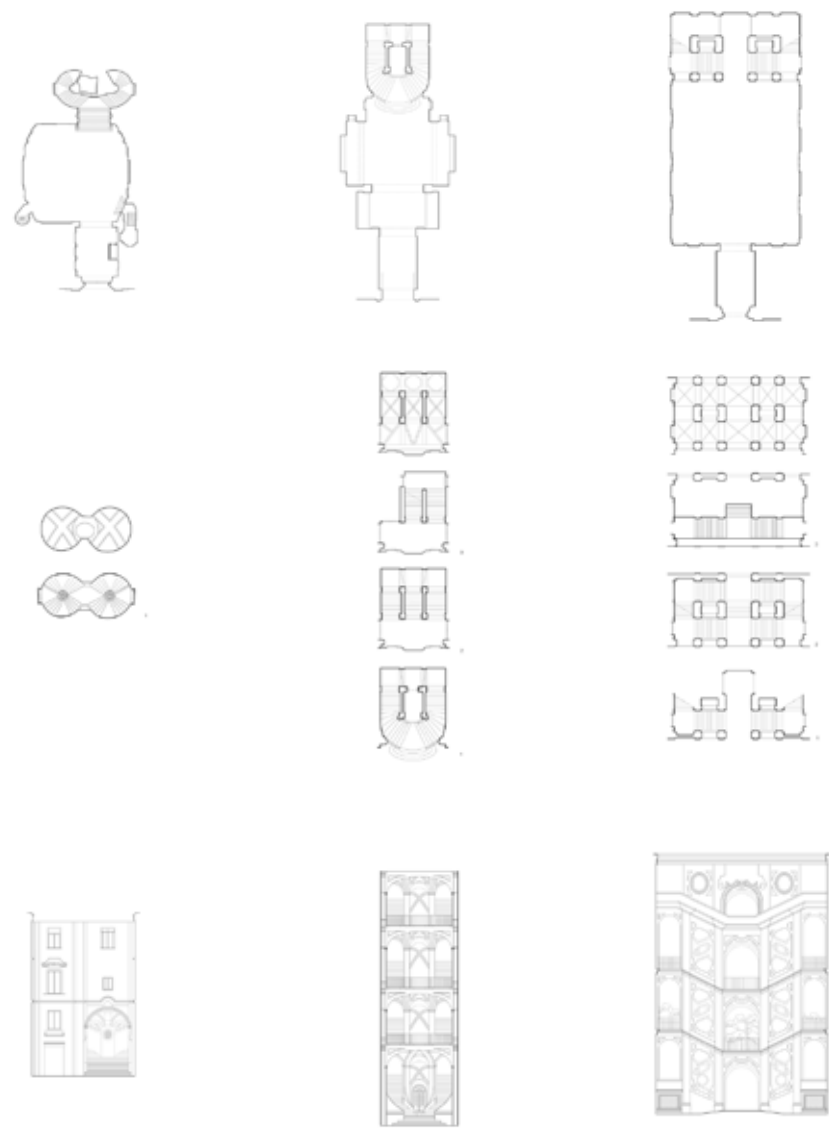
Isometrie (Rémon Mulder)

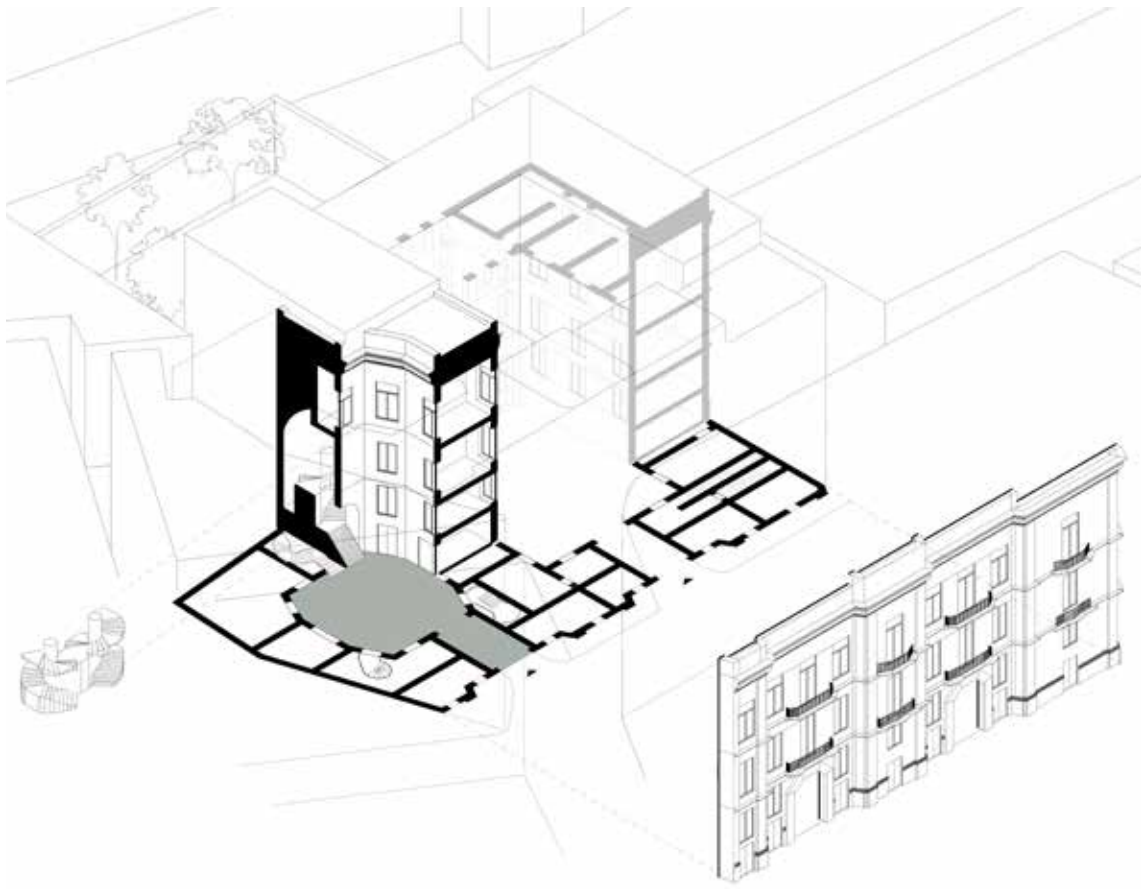
Detail trappenhuis (Iris Uythof)

Details trappenhuis (Iris Uythof)

Typologisch diagram (Iris Uythof)

Isometrie (Iris Uythof)

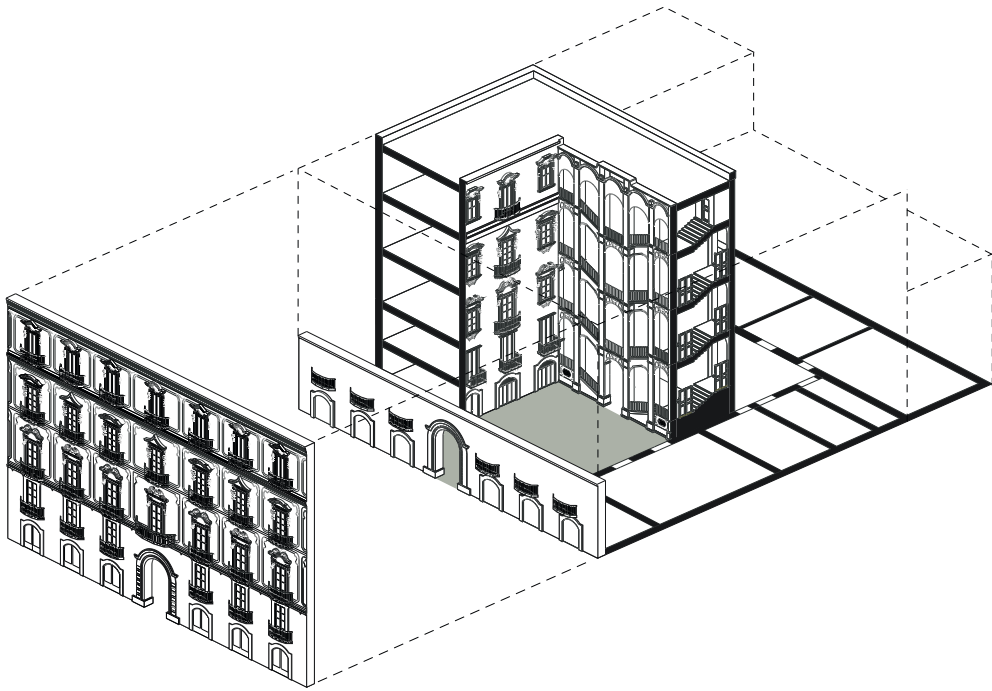
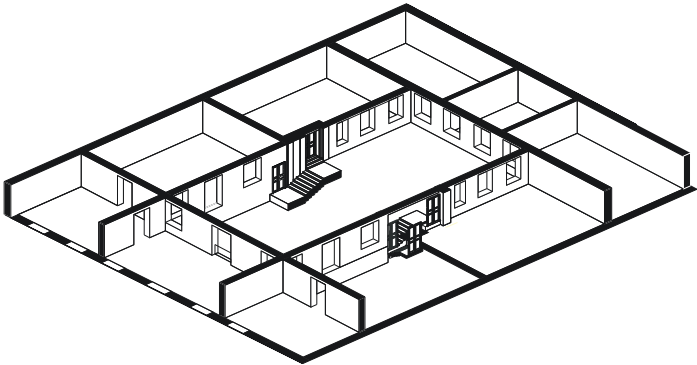
Blik vanuit androne naar trap

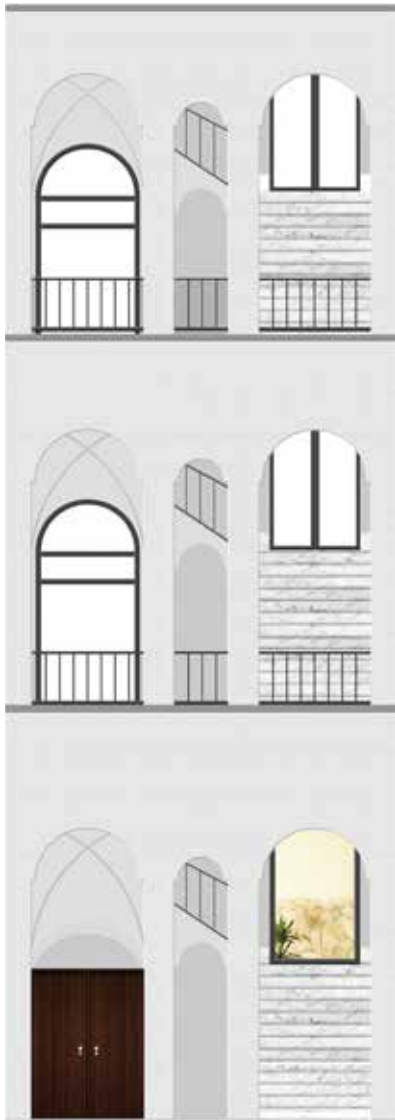
Bordessen

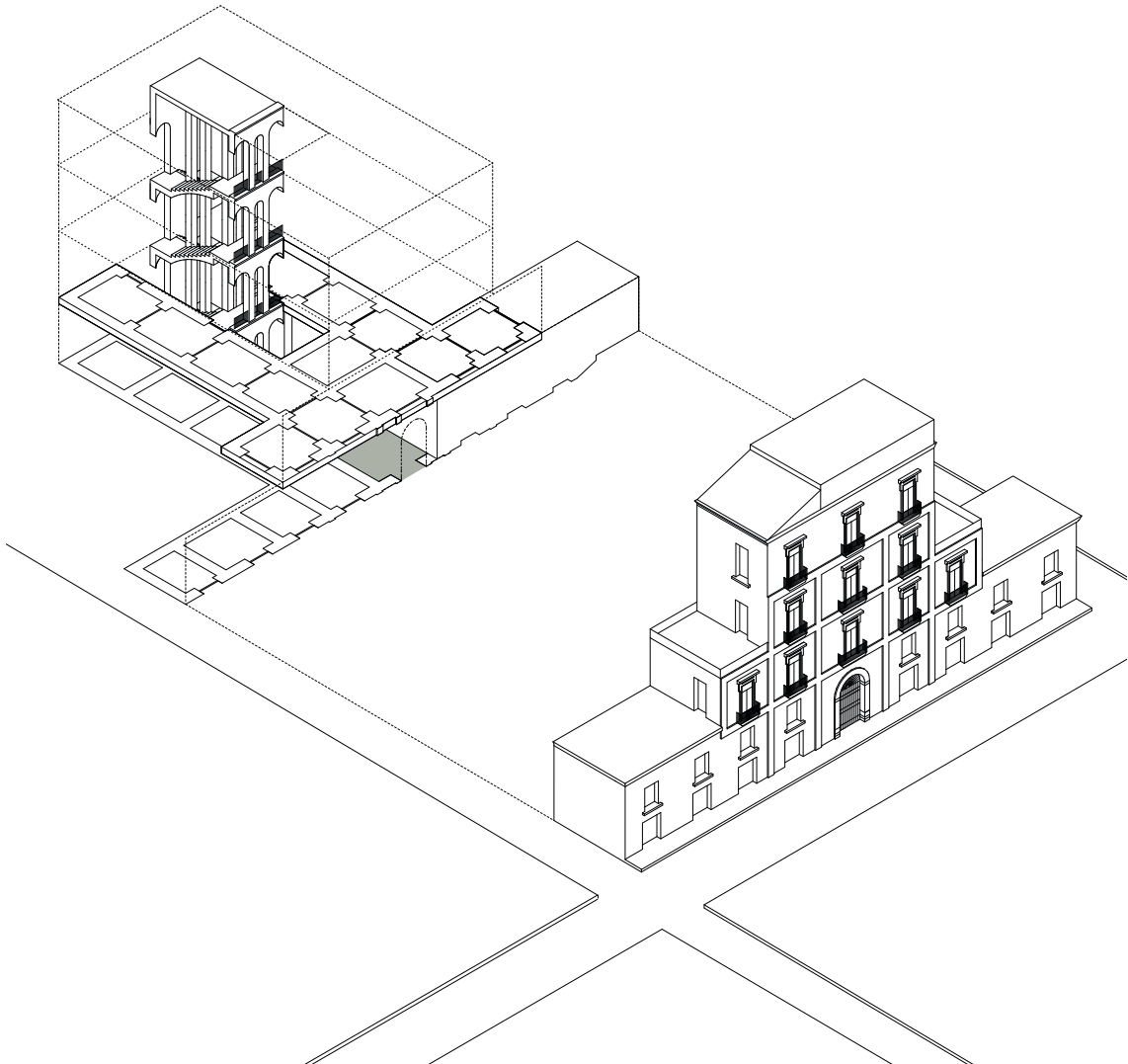
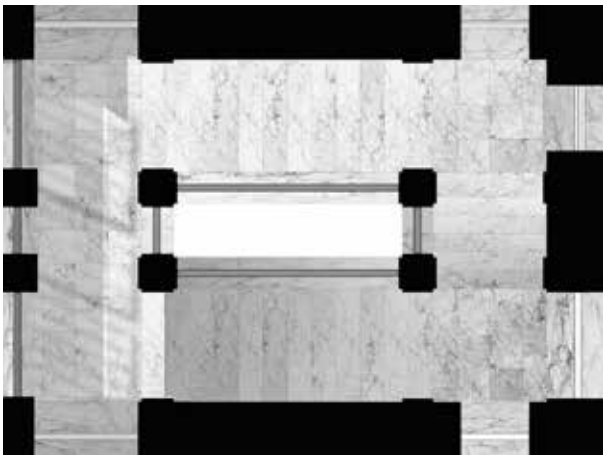
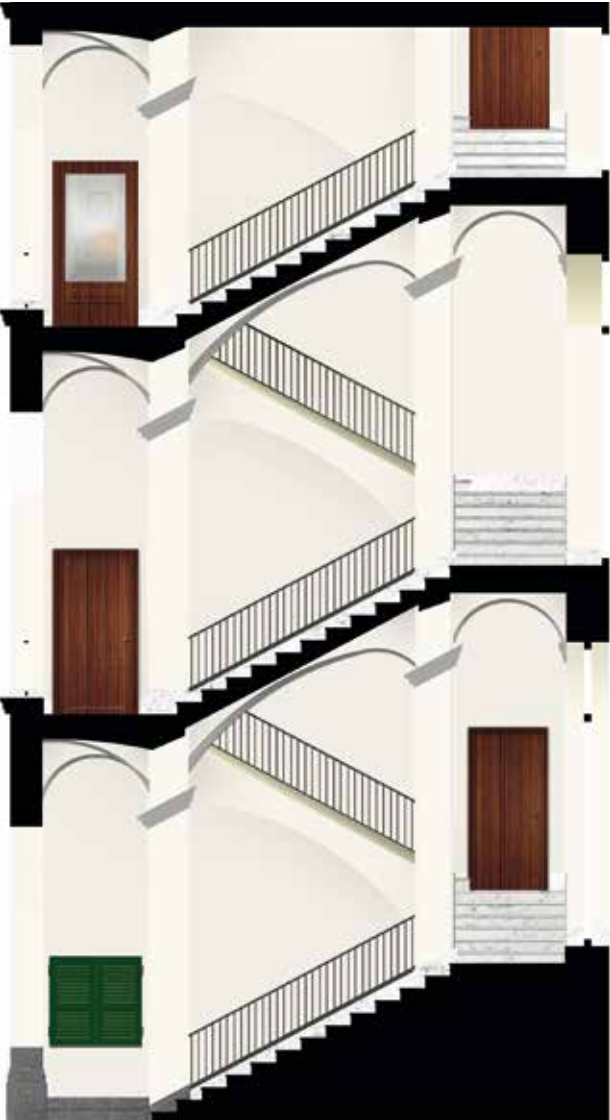
Details trappenhuis (Damla Demir)

Isometrie (Damla Demir)

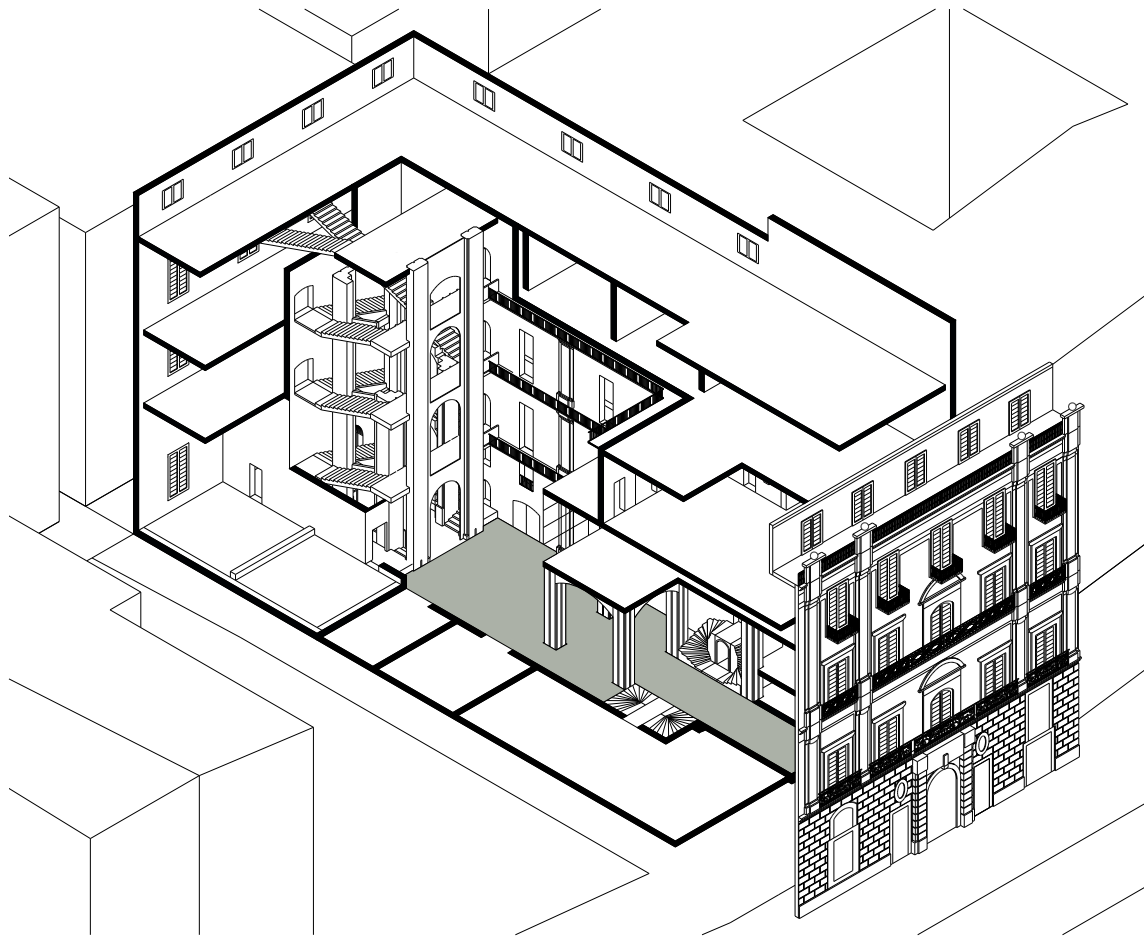
Details trappenhuis (Michael van der Keur)

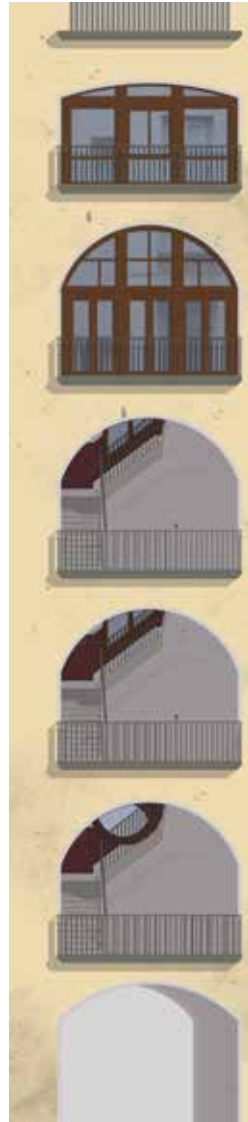
Isometrie (Michael van der Keur)

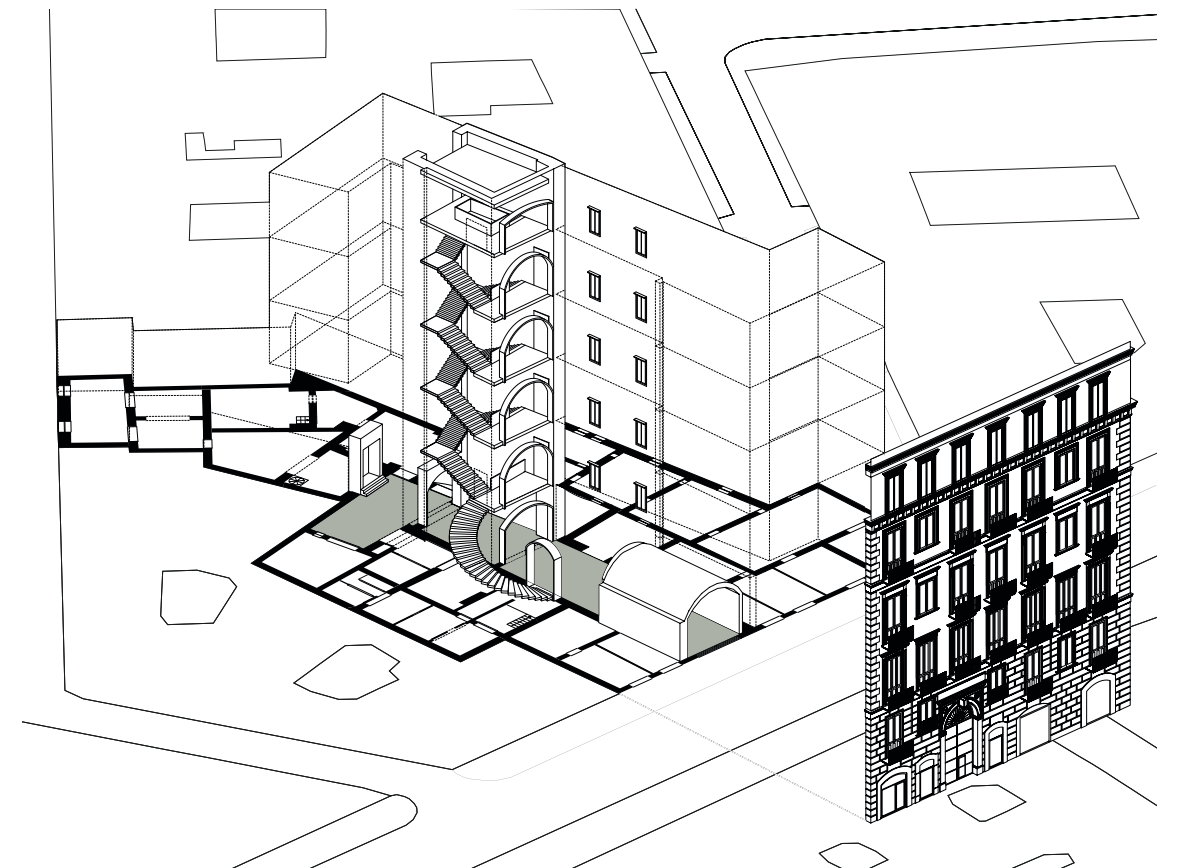
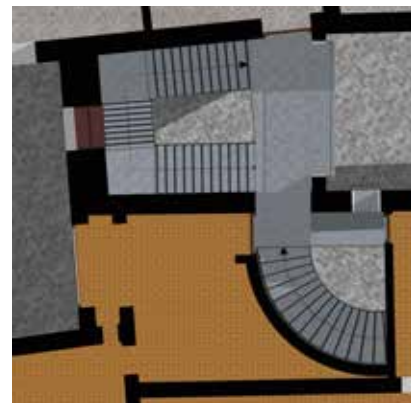
Details trappenhuis (Eren Özad)

Isometrie (Eren Özad)

Details trappenhuis (Yannick Hoogstrate)

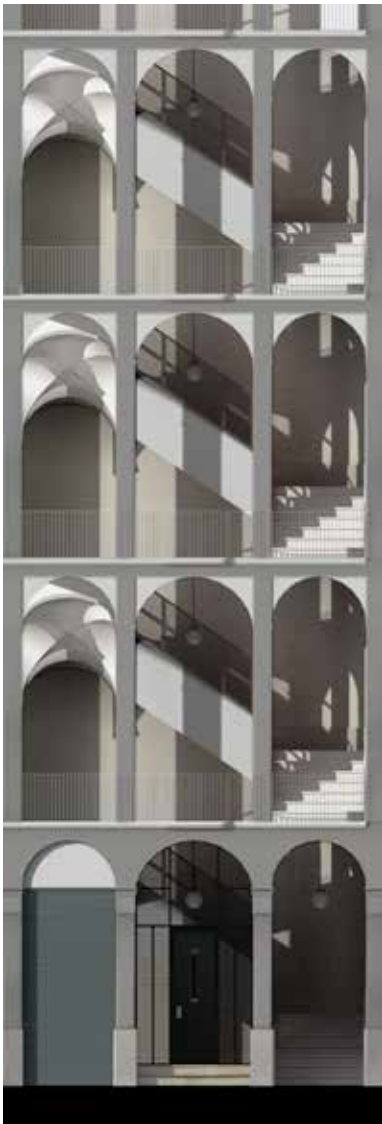
Isometrie (Yannick Hoogstrate)

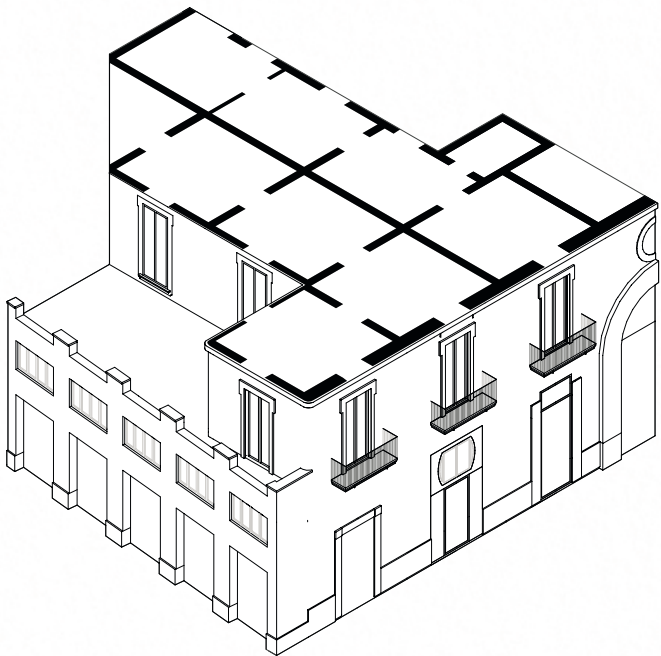
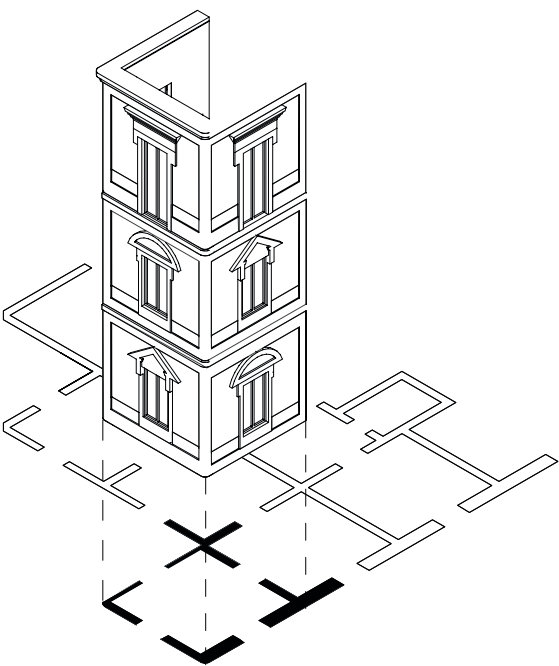
Spiegeling van cortiles over de straat

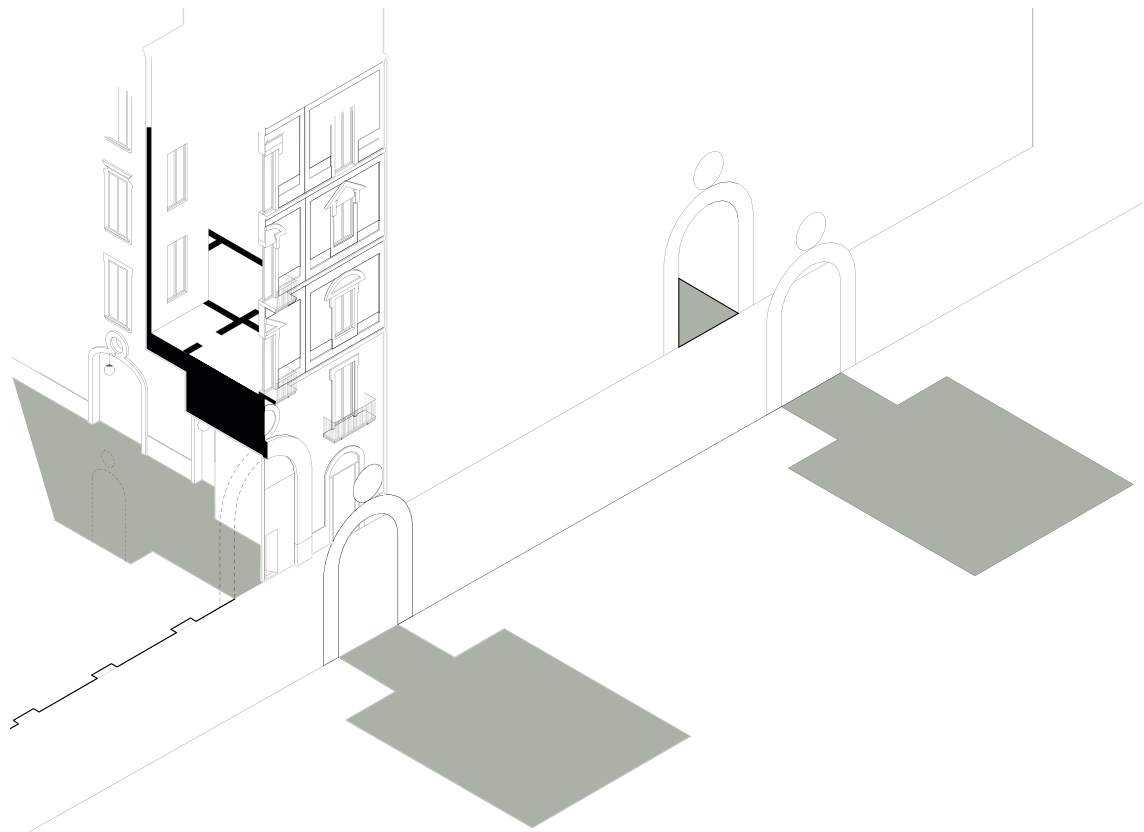
Blik vanuit androne naar cortile

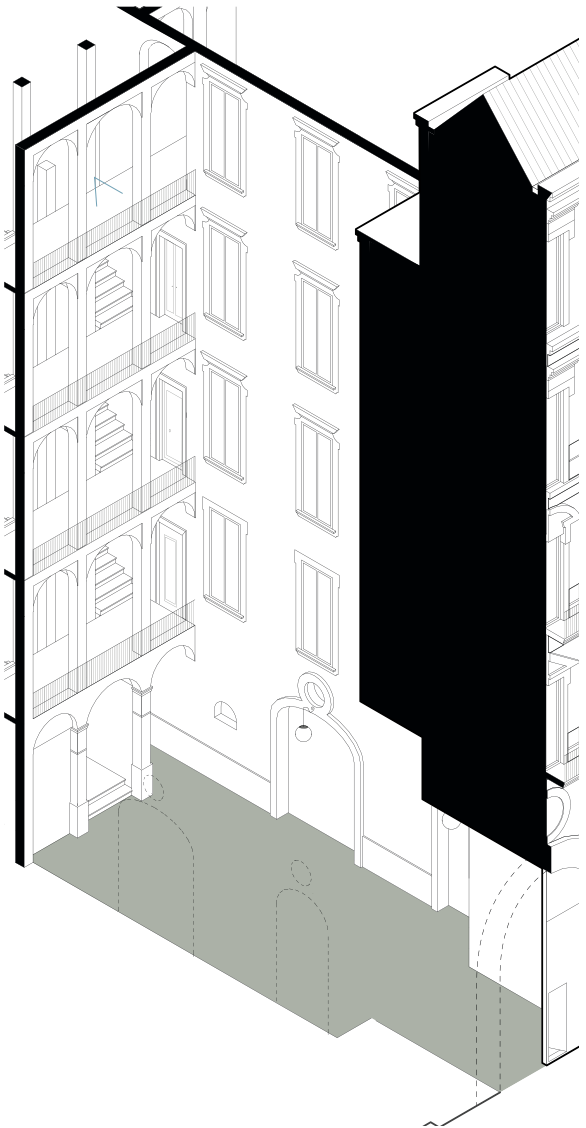
Details trappenhuis (Kirsten Dielen)

Isometrie (Kirsten Dielen)

Isometrie (Kirsten Dielen)

Isometrie (Kirsten Dielen)

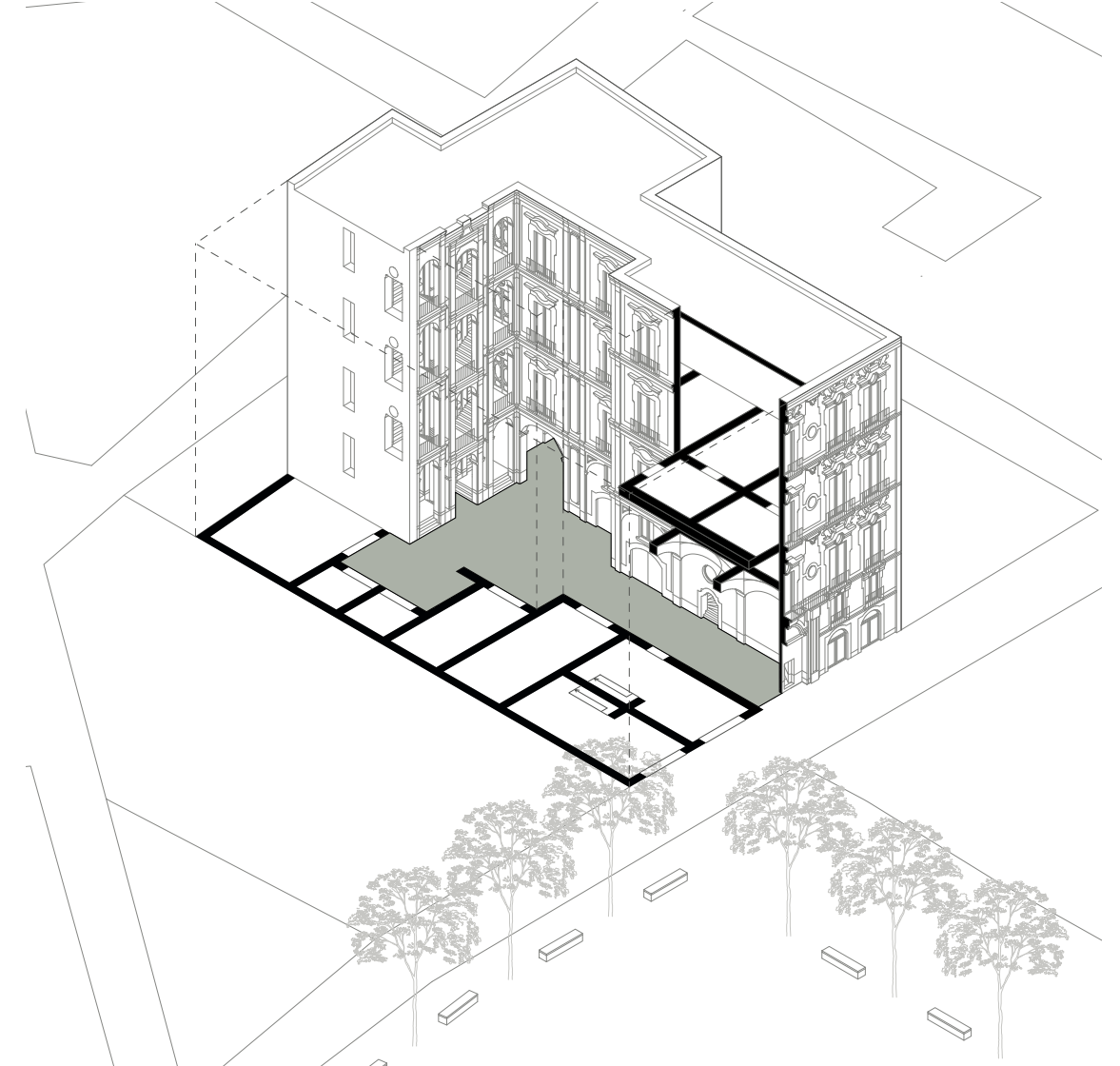
Trappevel

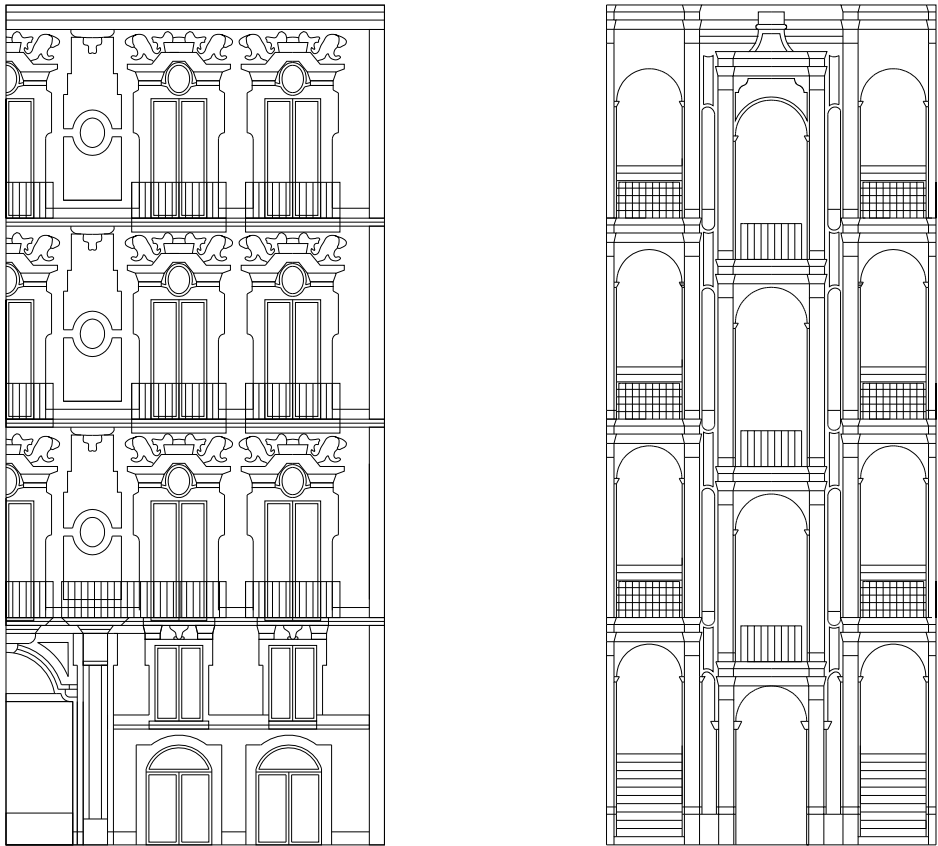
Androne

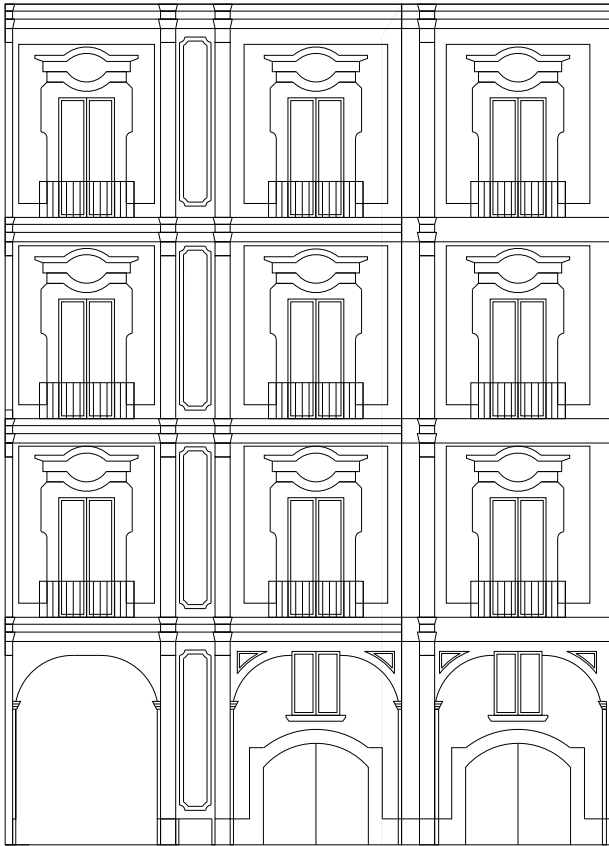
Detail trappenhuis (Maxime Meessen)

Isometrie (Maxime Meessen)

Gevelstudie (Maxime Meessen)

Gevelstudie (Maxime Meessen)

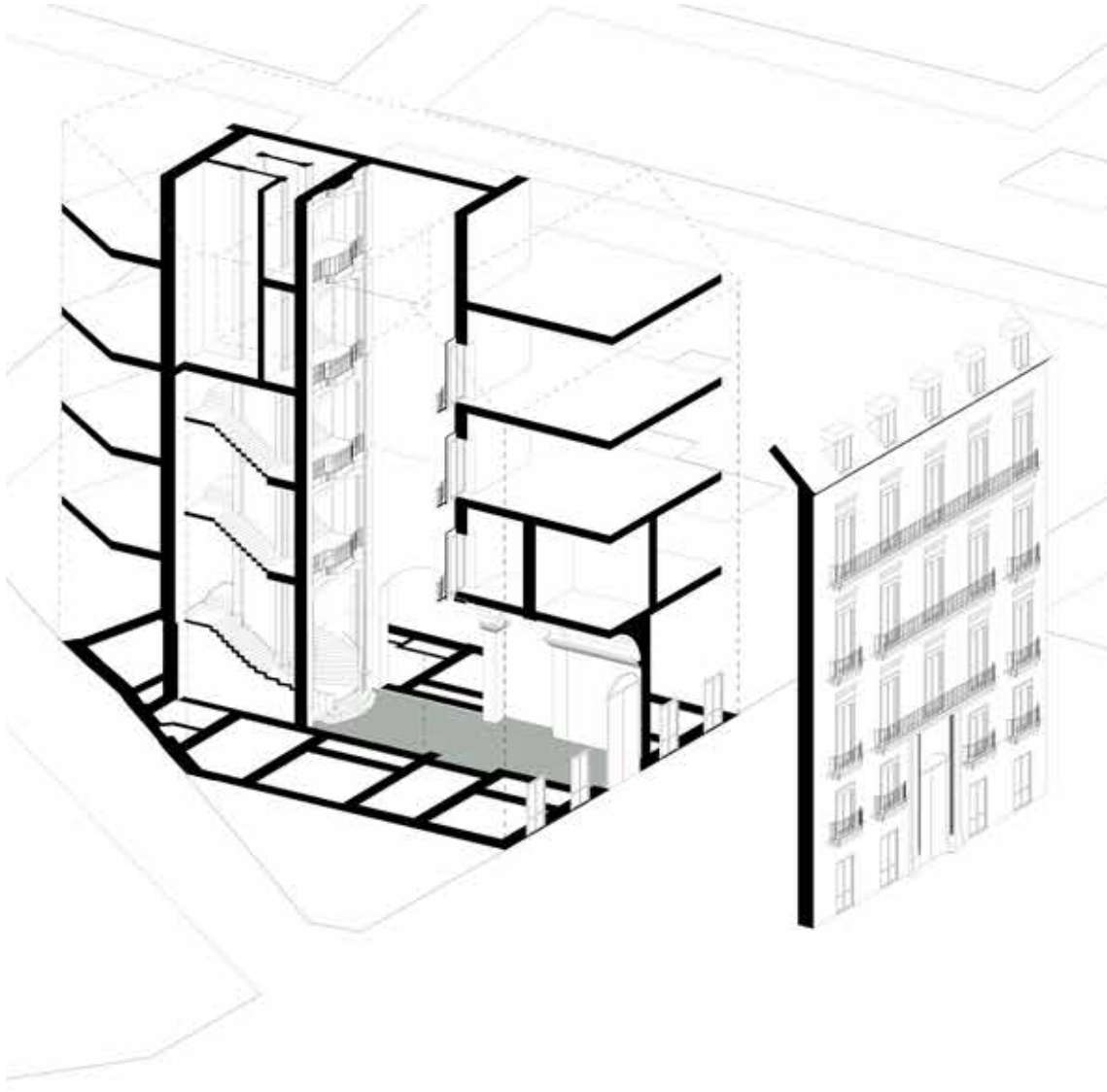
Trappartij

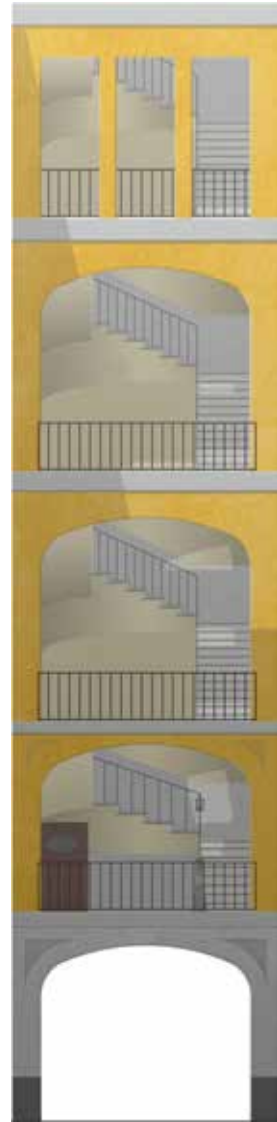
Bordessen

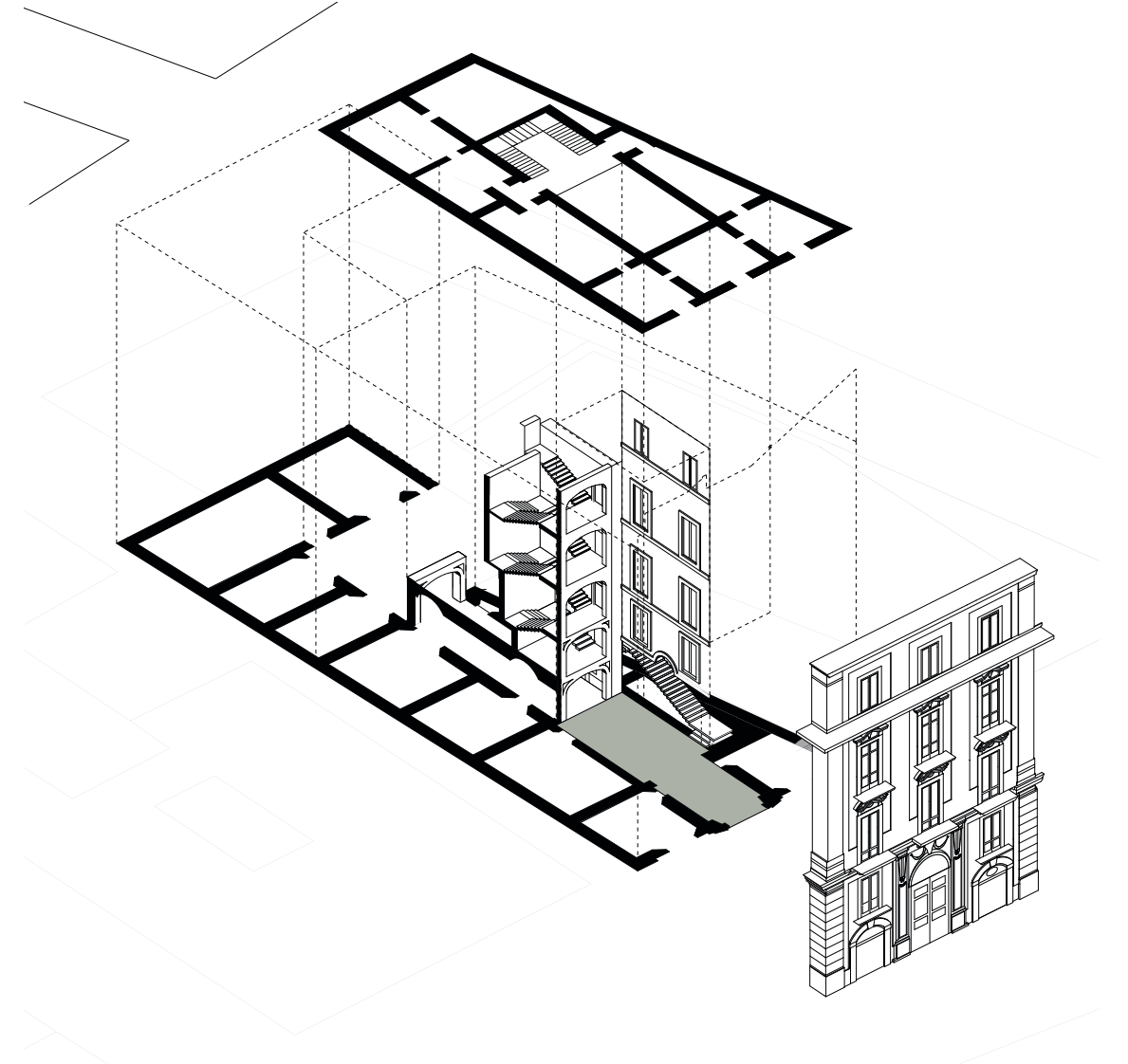
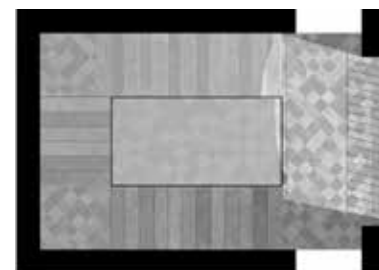
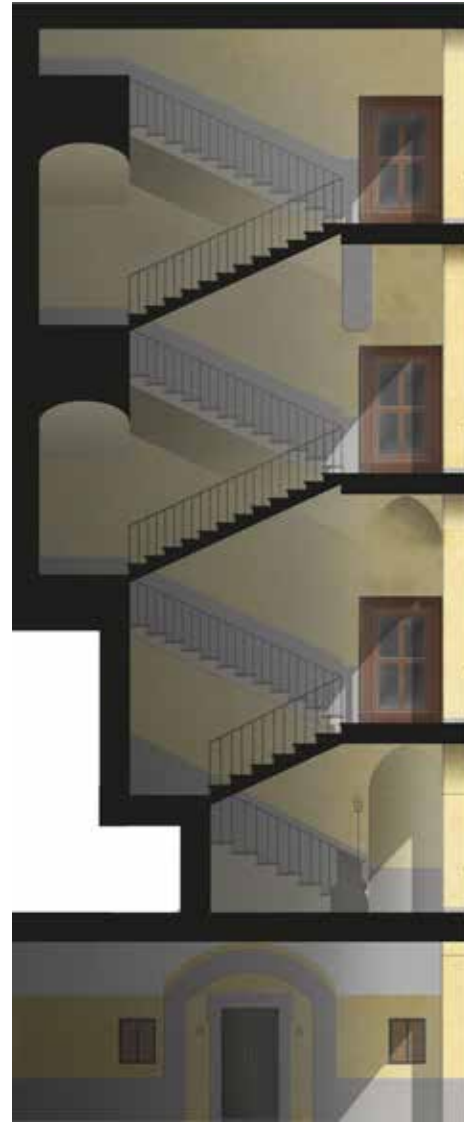
Detail trappenhuis (Robbert Kleine Schaars)

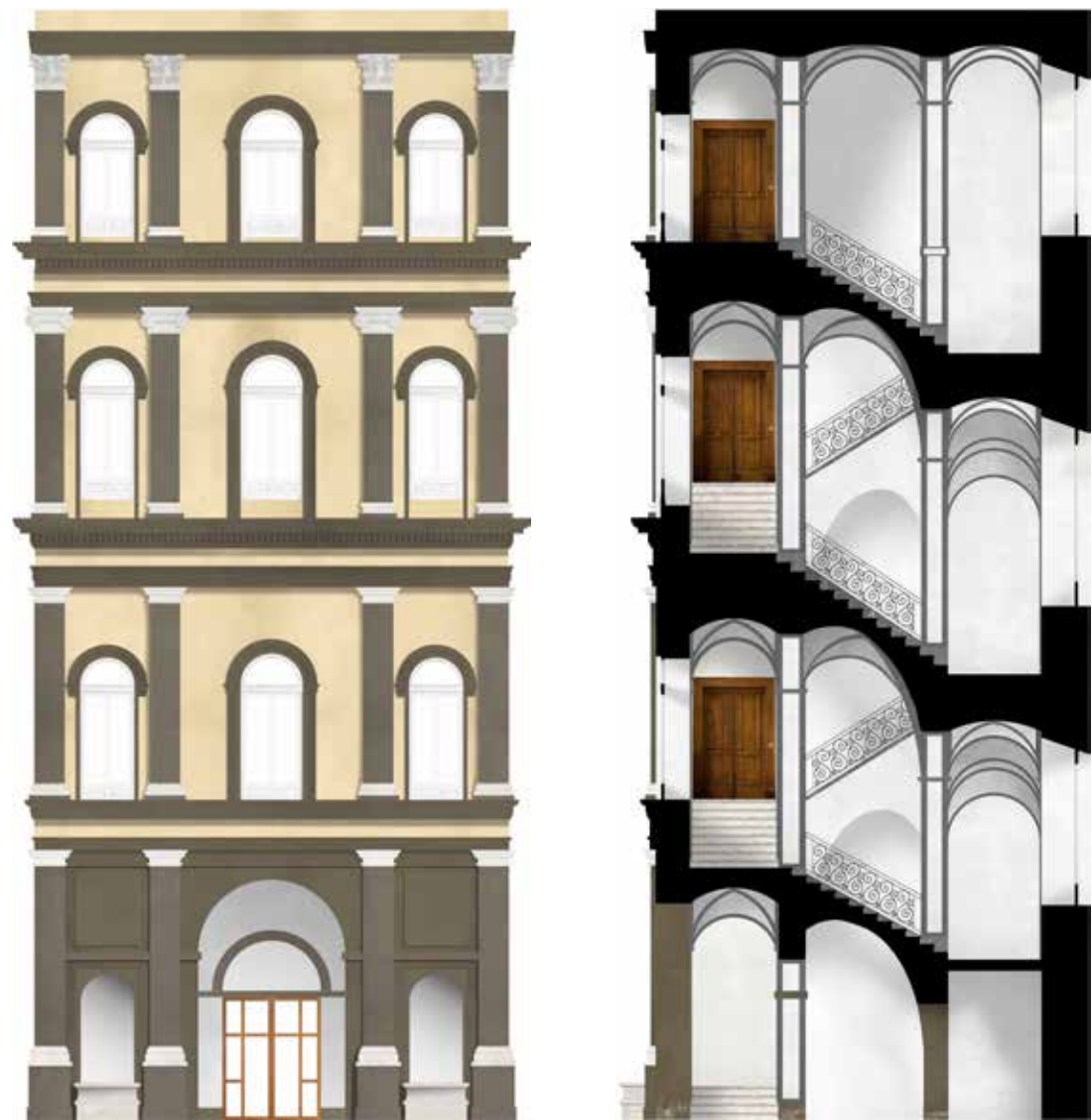
Isometrie (Robbert Kleine Schaars)

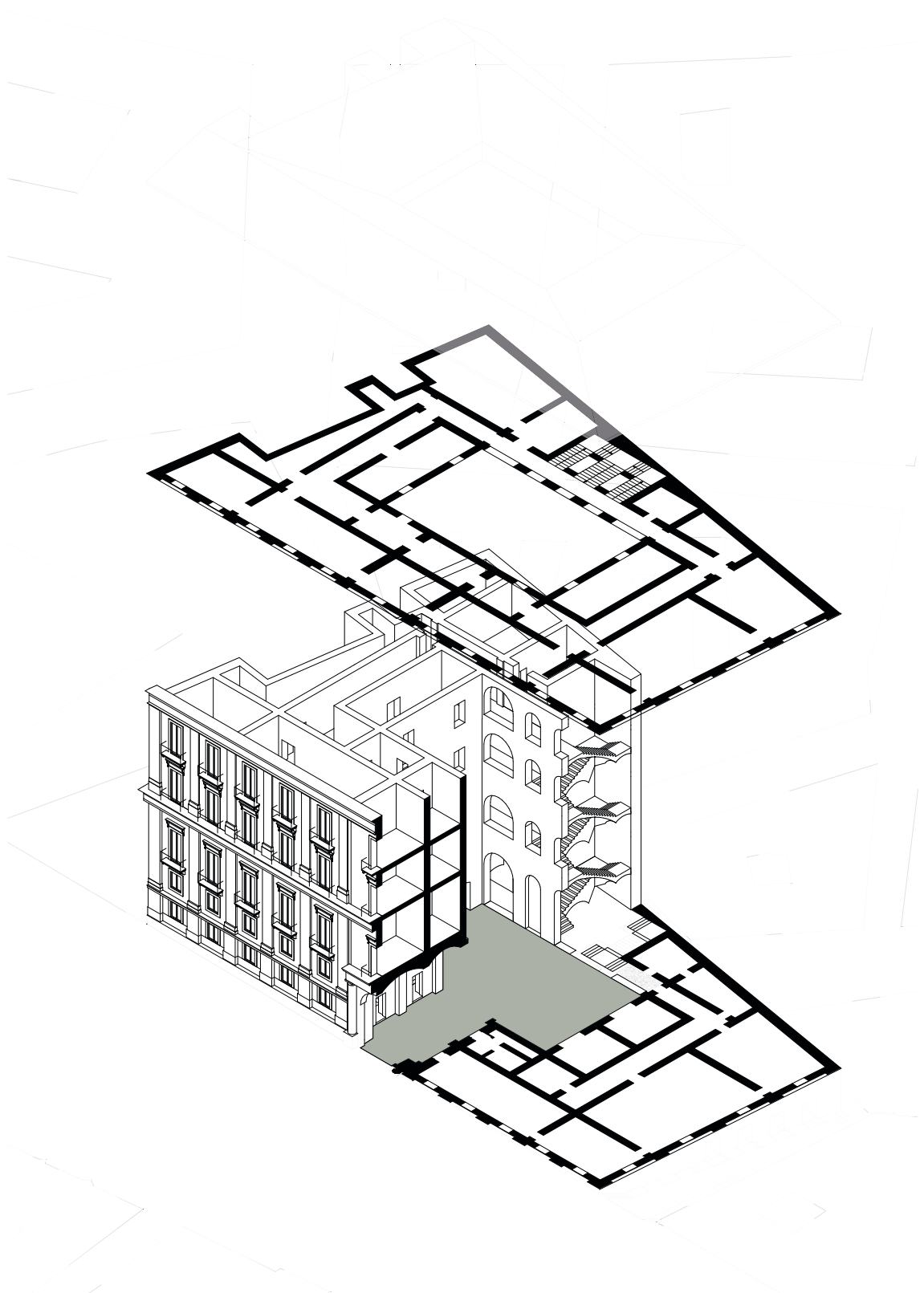
Details trappenhuis (Robert Zandjans)

Isometrie (Robert Zandjans)

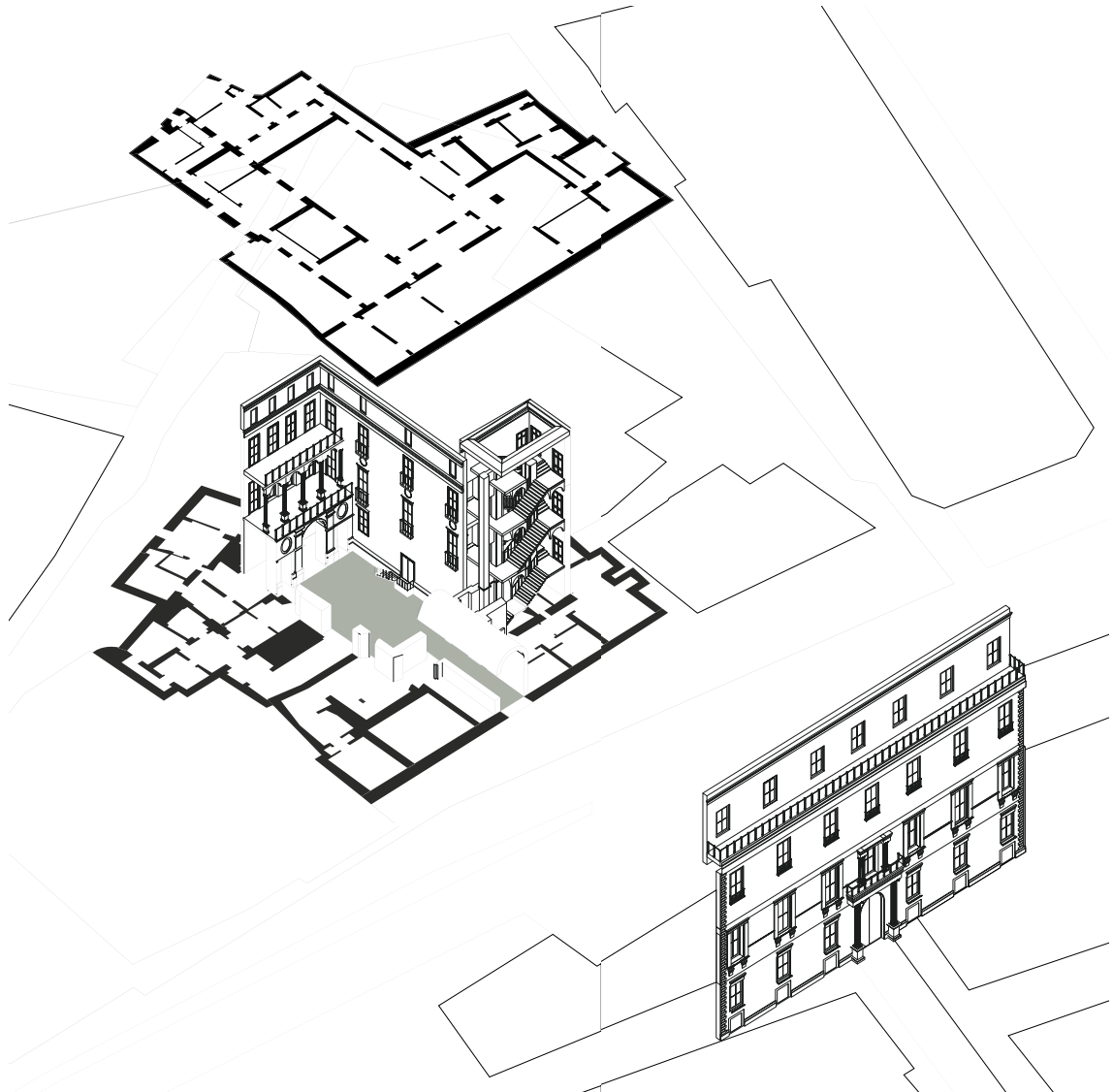
Details trappenhuis (Dirk Gonzalez)

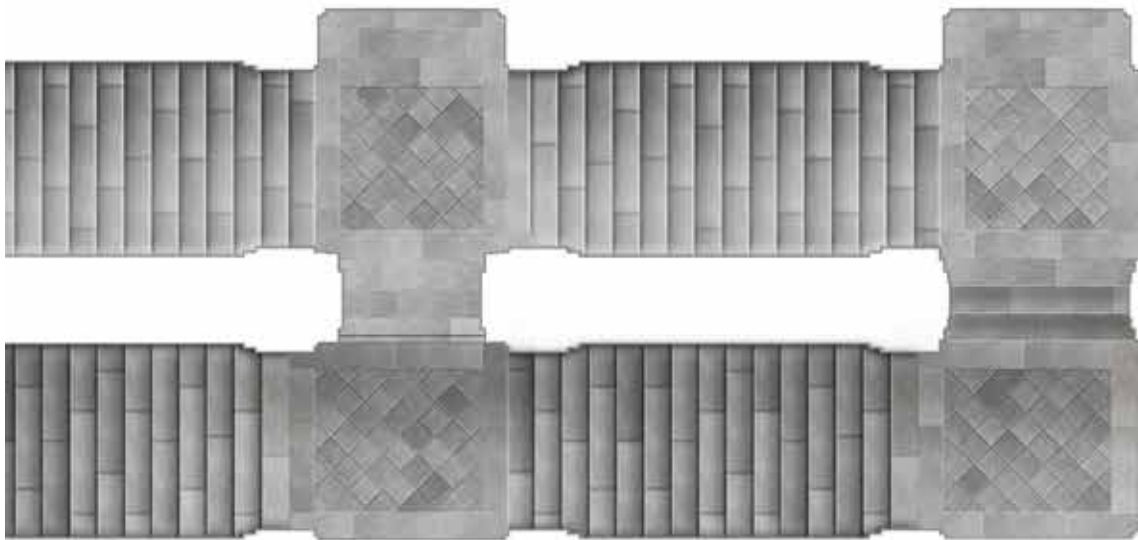
Isometrie (Dirk Gonzalez)

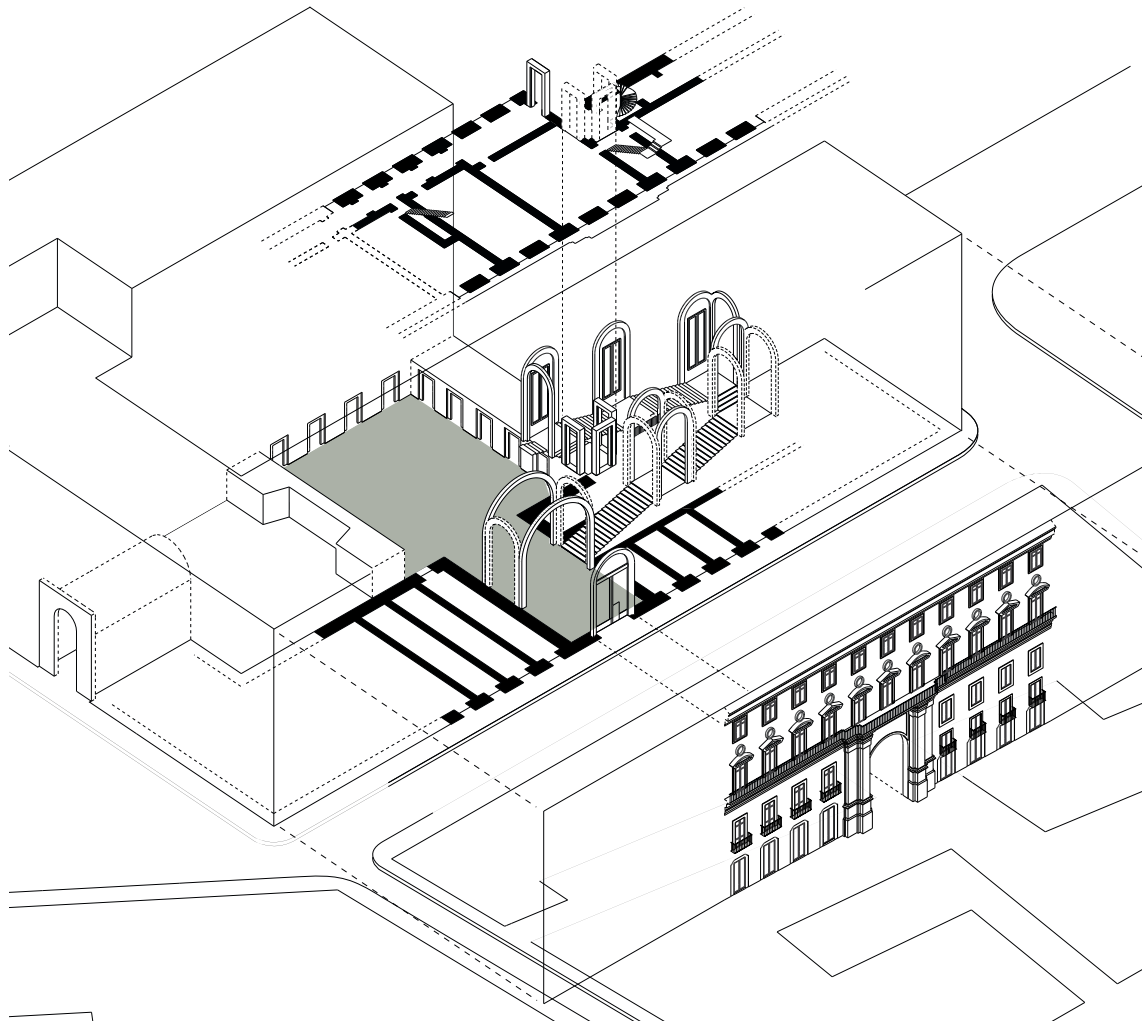
Details trappenhuis (Roel Wijmans)

Isometrie (Roel Wijmans)

Details trappenhuis (Michelle Ritzen)

Isometrie (Michelle Ritzen)

Kavels

Het ontwerp van het Palazzo

De studenten ontwikkelden ieder een schetsmatig voorstel voor een denkbeeldig kavel in Napels. Vervolgens is een gezamenlijk verkavelingsvoorstel gemaakt voor een reeks kavels aan de via Toleda aan de rand van het zogenaamde Spaanse Kwartier.

Binnen deze verkaveling maakten de studenten een ontwerp voor een hedendaags palazzo met een gemengd woon/werkprogramma. Ook dit ontwerp werd gepresenteerd met een gekleurde detailweergave en heldere zwart-wit tekeningen.

Het ontwerp diende aan de volgende eisen te voldoen:

- Op de begane grond technische ruimten en bedrijfsruimten.
- Op de verdiepingen appartementen.
- 40% van de woningen als appartement met een gebruiksoppervlakte van 80 m² met een woonkamer en drie slaapkamers, geheel gelijkvloers en rolstoeltoegankelijk.
- 40% van de woningen als appartement met een gebruiksoppervlakte van 100 m² met een woonkamer en twee slaapkamers, geheel gelijkvloers en rolstoeltoegankelijk.
- 20% van de woningen met afwijkend programma naar eigen inzicht.
- Alle kamers in de woning zo veel mogelijk vierkant in plattegrond, de maximale verhouding is 3:4.
- Alle kamers in de woning afsluitbaar.

- Lofts niet toegestaan.
- Lift met een schachtmaat van 1.77 x 2.60 m. die in elk geval alle appartementen ontsluit.
- Elke woning een meterkast van 0.35 x 0.75 m.
- Elke woning een berging/installatieruimte van 4 m².
- Elke woning een leidingschacht naast toilet/badruimte/berging met een oppervlakte van 0.04 m² per woonlaag.
- Geen eisen voor een buitenruimte. Elke student ontwikkelde een eigen visie op plaats en hoedanigheid van de buitenruimte.
- Vanuit alle woningen de mogelijkheid om twee kanten op te vluchten. Een brandweerladder op de via Toledo of een van de dwarsstraten gold als tweede vluchtweg als de gevelopeningen minimaal 1 m² groot zijn.
- Binnendeuren een vrije doorgang van max. 0,75 m.

Voor overige details gold het Nederlandse bouwbesluit.

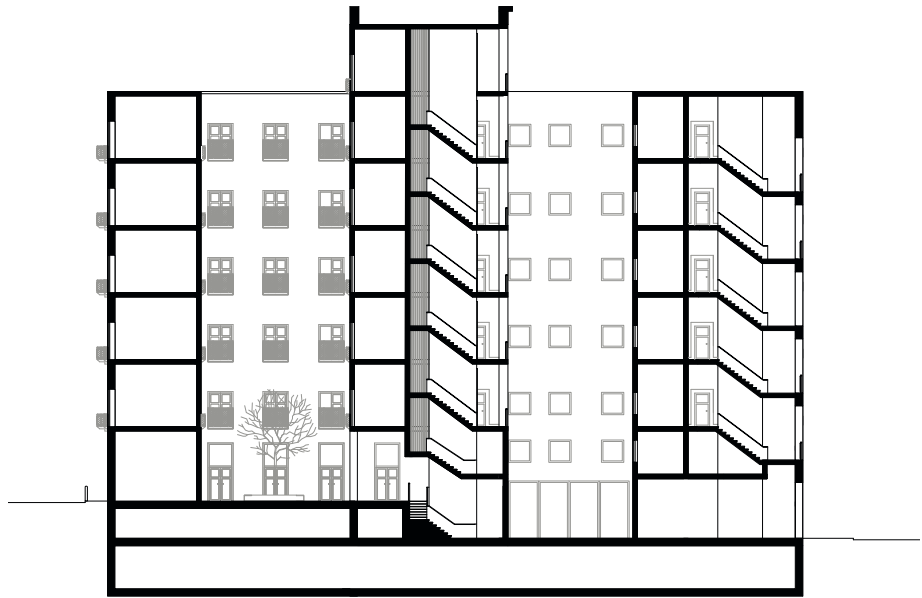
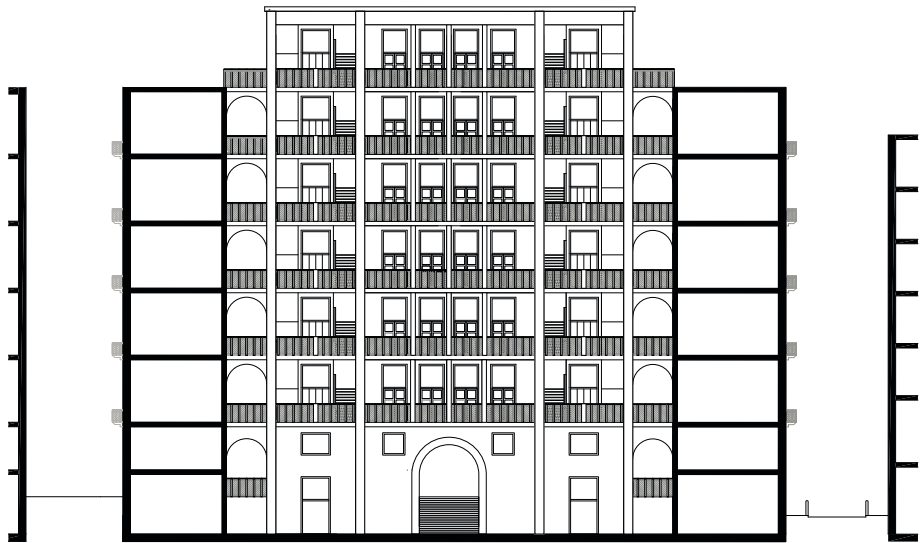
Spaans Kwartier

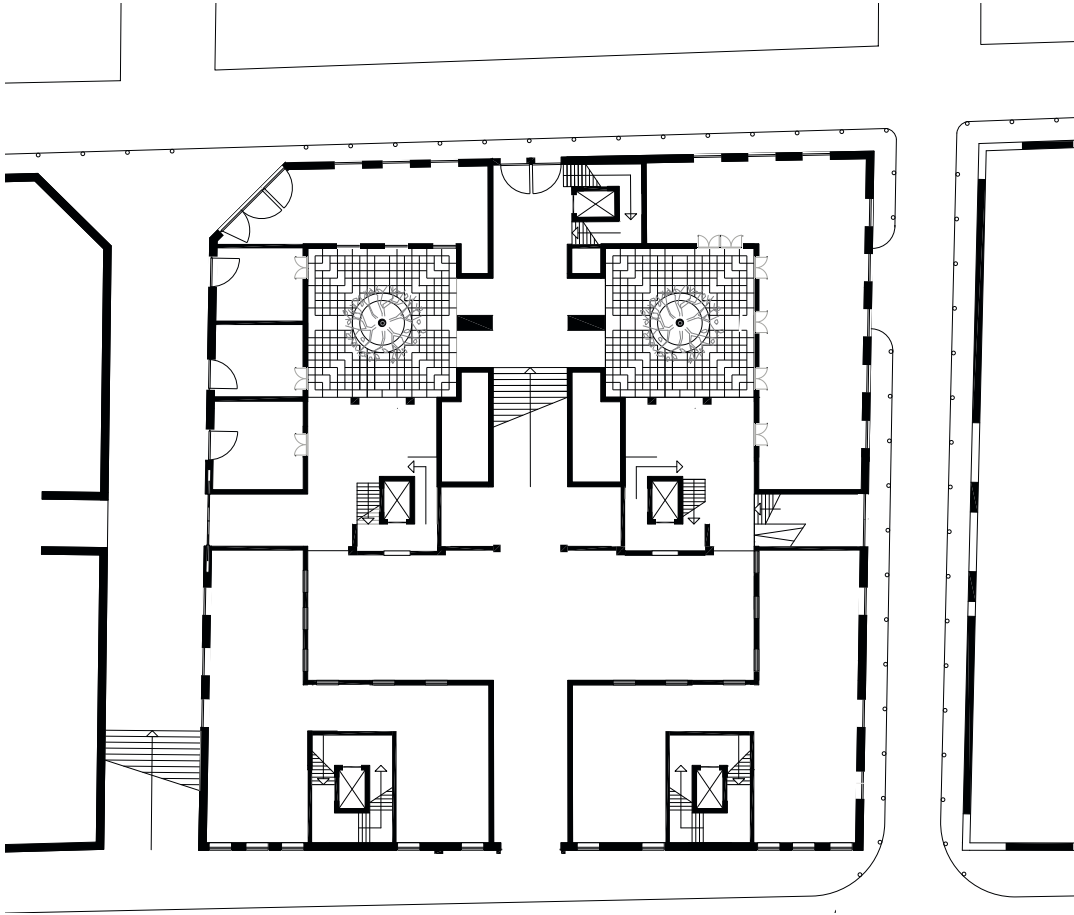
via Toledo

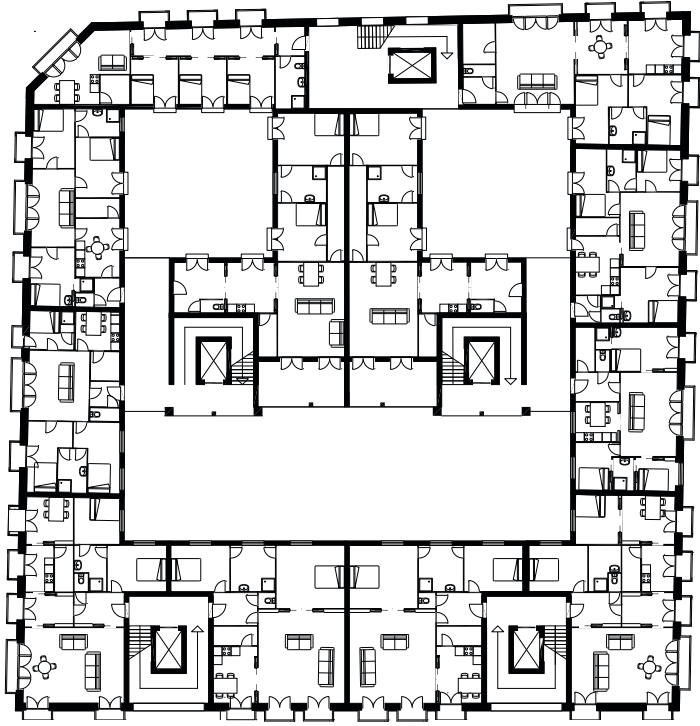
Details trappenhuis (Robert Zandjans)

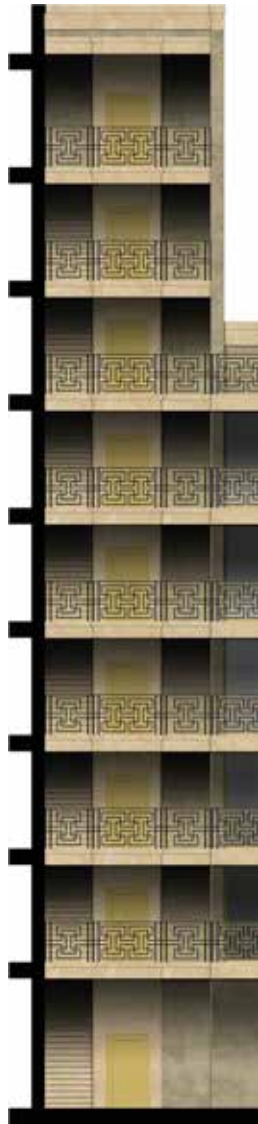
Doorsnedes (Robert Zandjans)

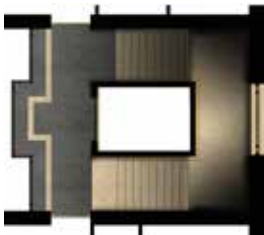
Plattegrond (Robert Zandjans)

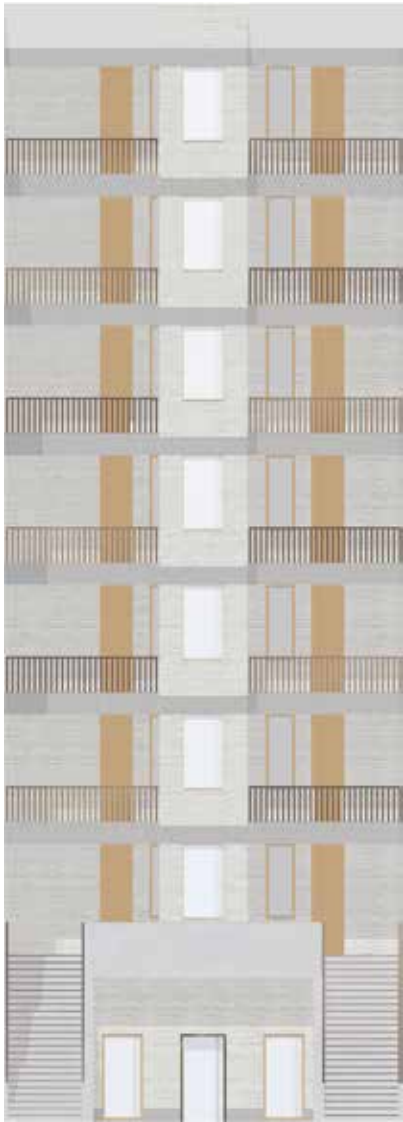
Plattegrond (Robert Zandjans)

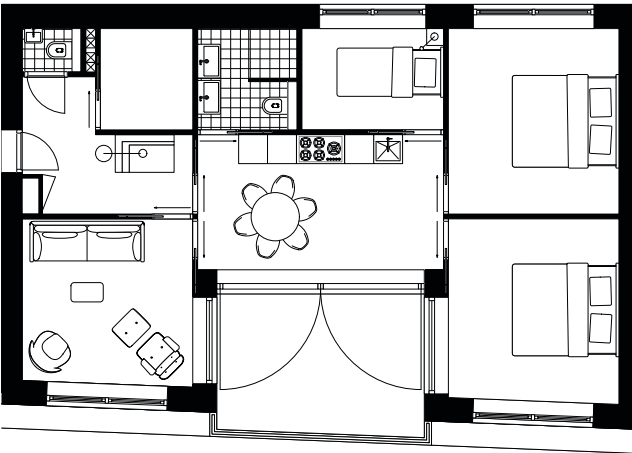
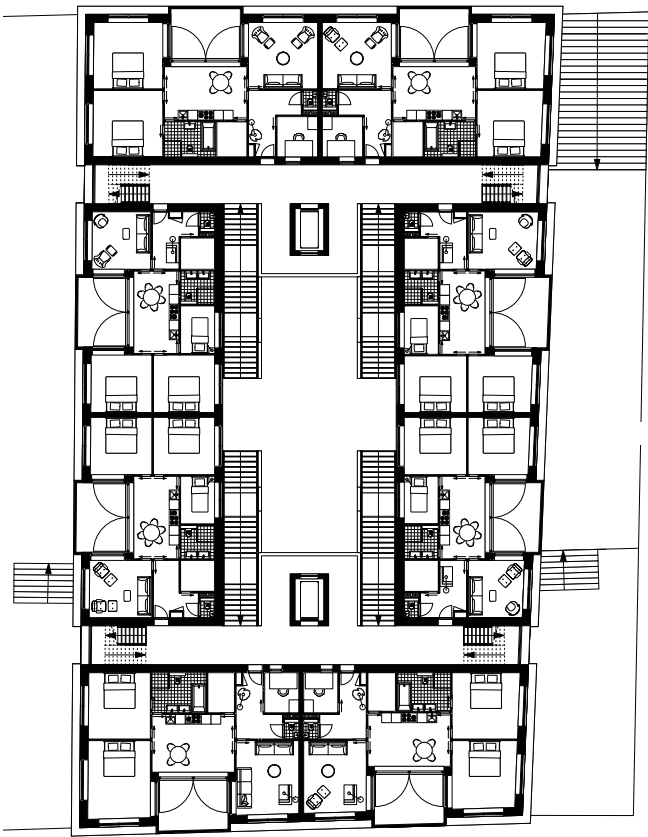
Details trappenhuis (Robbert Kleine Schaars)

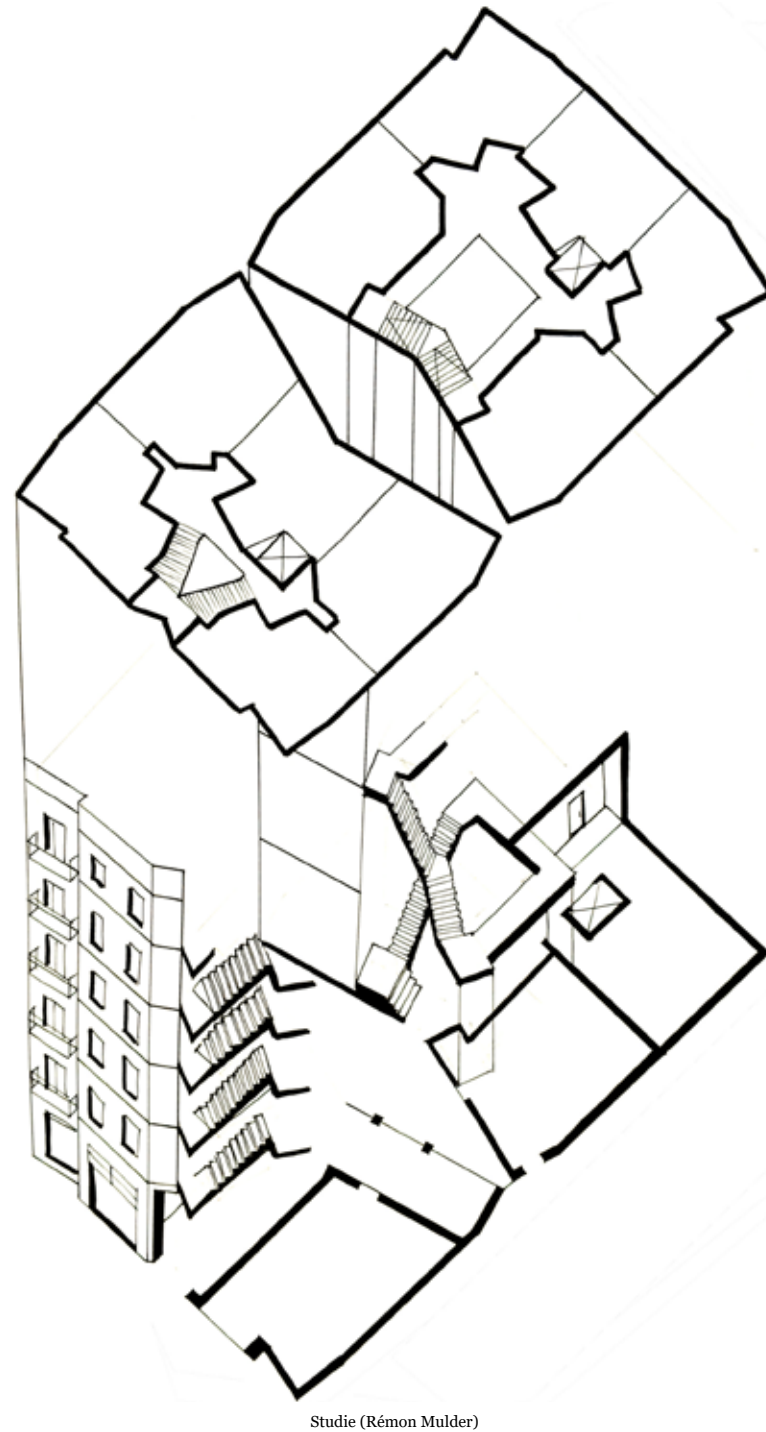
Gevens (Robbert Kleine Schaars)

Detail trappenhuis (Yannick Hoogstrate)

Plattegrond en woning (Yannick Hoogstrate)

Studie (Rémon Mulder)

Studie (Rémon Mulder)

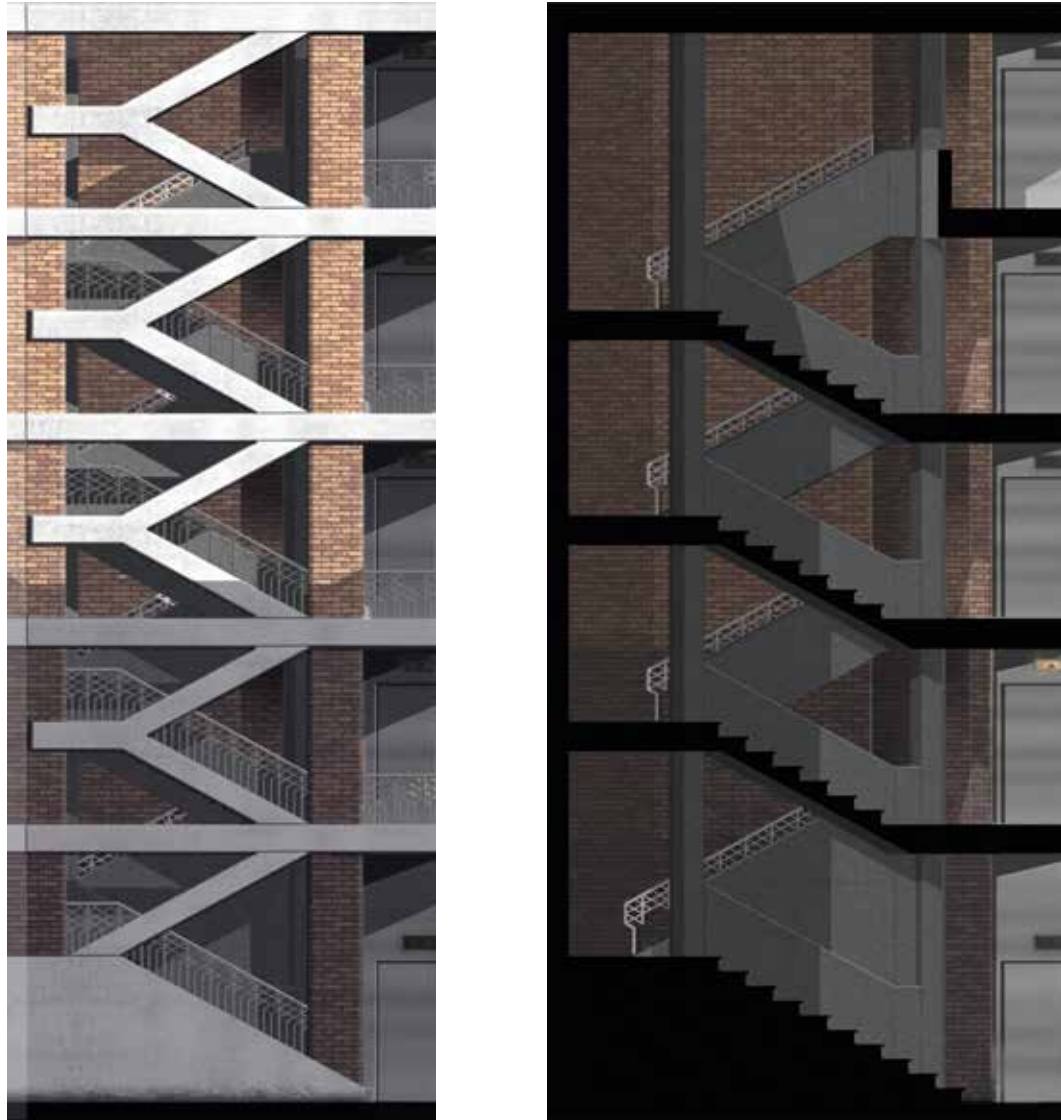
Napolitaans barok wonen op een brutalistische manier

De Barokperiode geeft wat speelsheid na de tijd van de Renaissance, de tijd waarin de wetenschap herontdekt wordt. De Baroktijd is de tijd waarin met nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen gespeeld wordt en nieuwe gewaagde vormen ontstaan. Het Italiaanse theater van de straat komt hier tot leven. De bezoeker wordt met een entreeceremonie ontvangen.

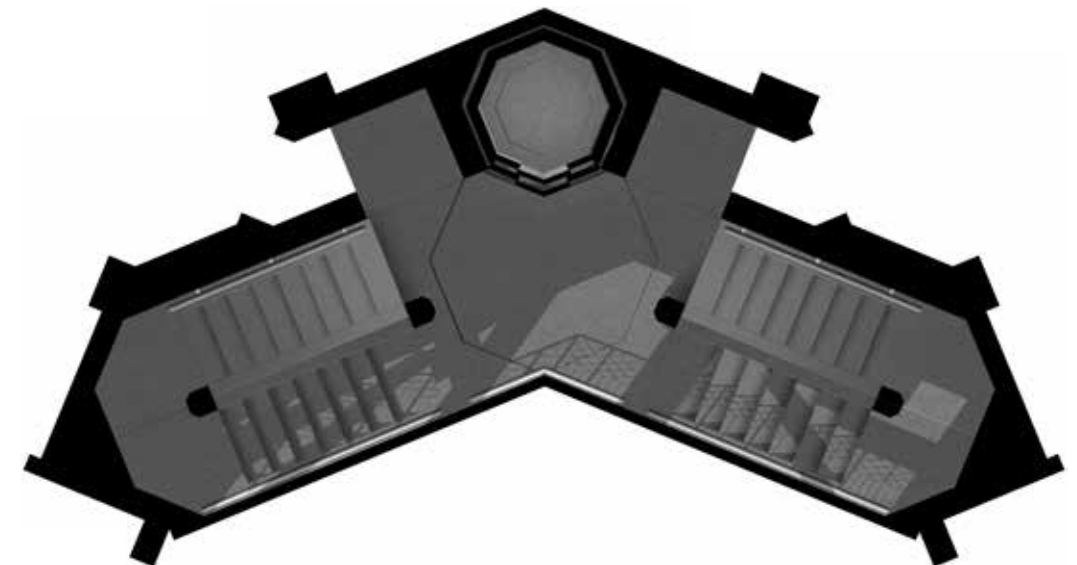
De kamers in het gebouw zijn als een sculptuur in een grote massa. Door de positie van de ruimten ten opzichte van elkaar ontstaat er tussenruimte voor kasten en gangen. Dit is brutalistisch wonen, op een Napolitaans barokke manier.

Rémon Mulder
Rotterdam, december 2018

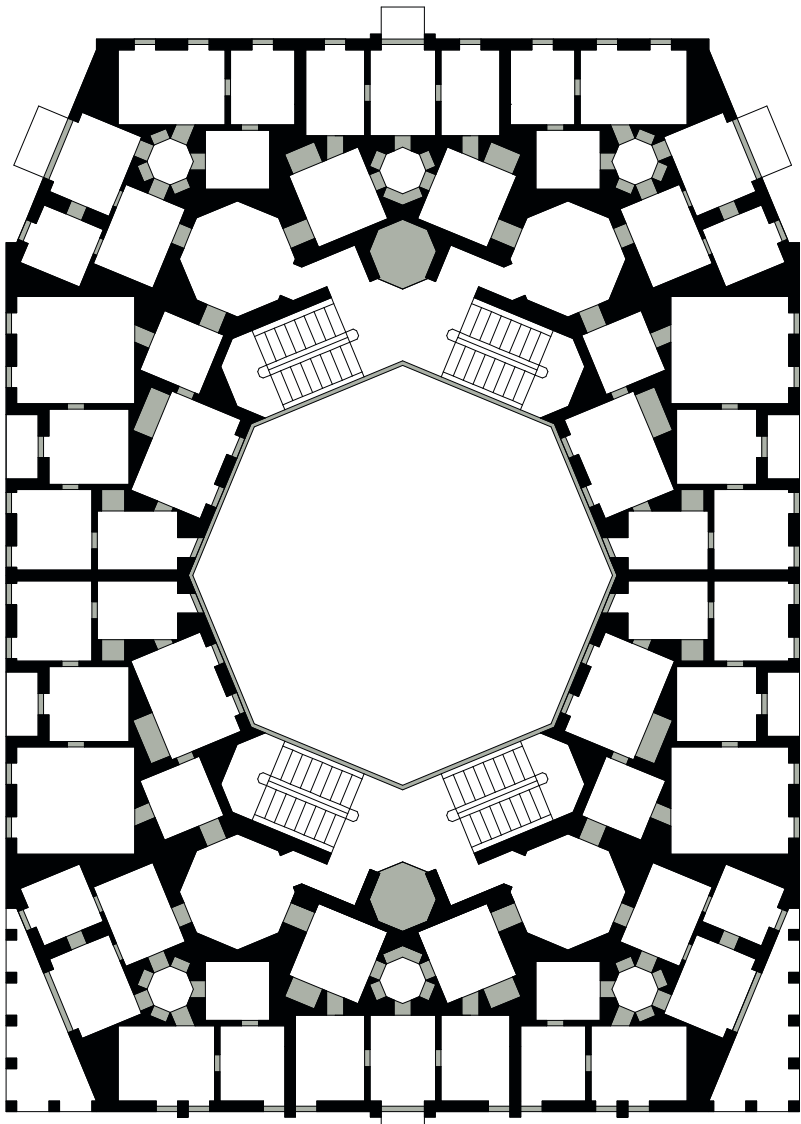
Zodra de bezoeker door de smalle androne naar binnen wandelt, ziet deze het licht, en kijkt omhoog alsof er een kerk betreden wordt. De lucht wordt omlijst door een perfecte achthoek, met een set trappen die deze achthoek omringen, en een verwelkoming bieden als open armen. Om een decor te maken, heb je geen spectaculaire materialen nodig. In dit geval zijn de hoofdmaterialen voor de gevel van de trap afgekeurde baksteen en prefab beton. De trap zelf is afgewerkt met granito.

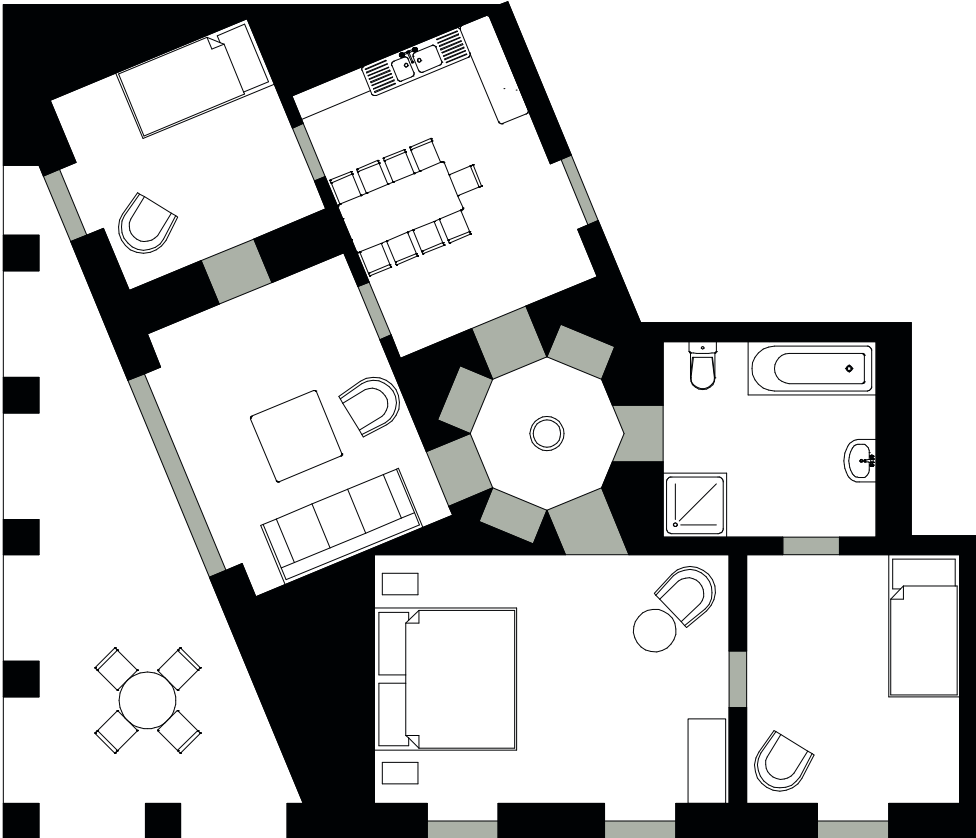
Details trappenhuis (Rémon Mulder)

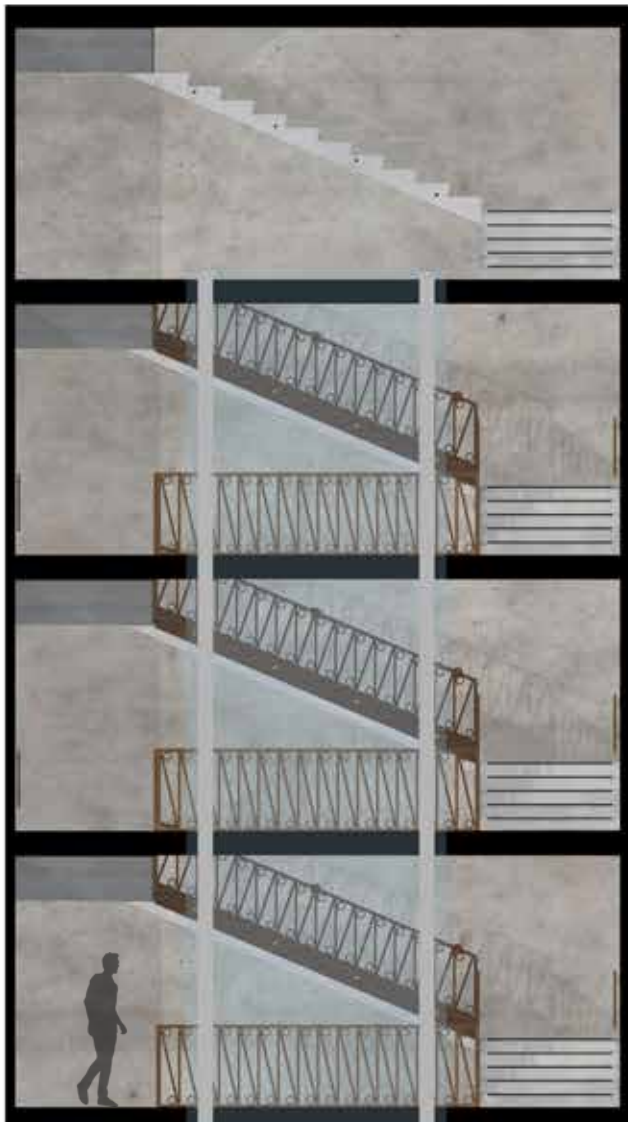
Detail trappenhuis (Rémon Mulder)

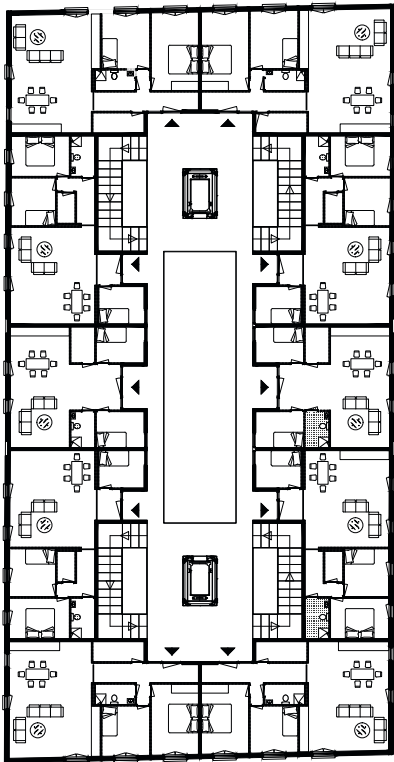
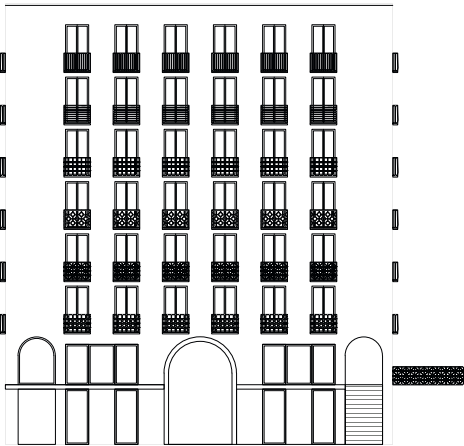
Plattegrond (Rémon Mulder)

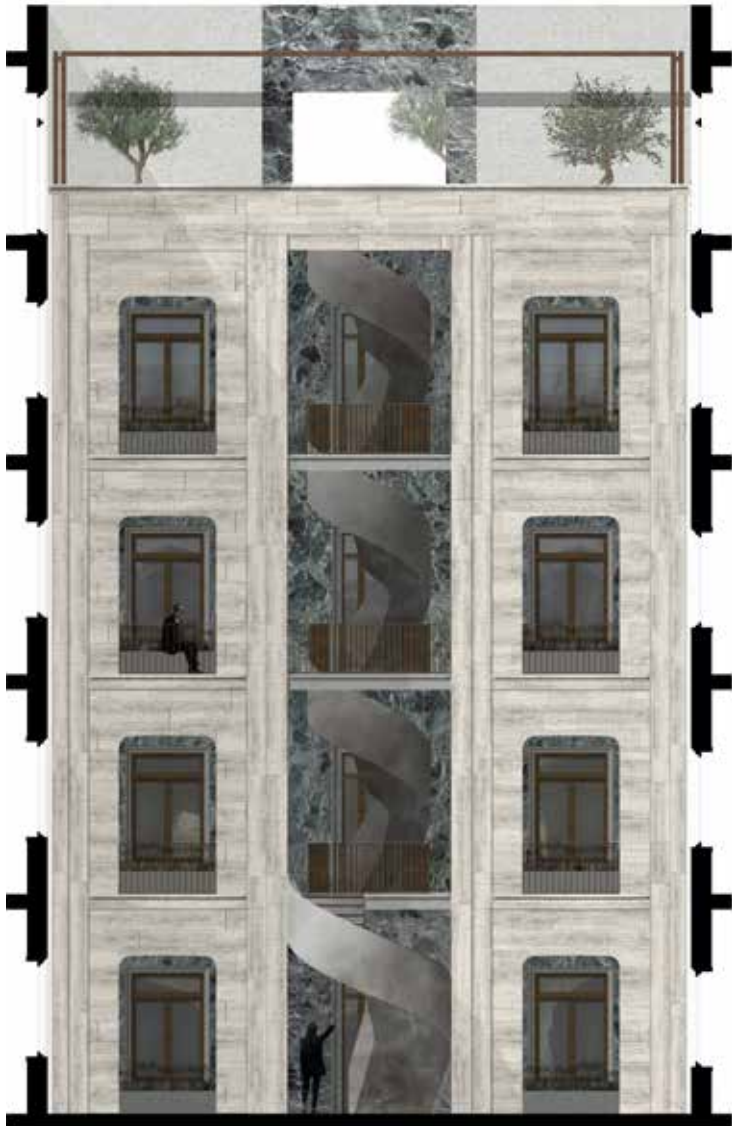
Woning (Rémon Mulder)

Detail trappenhuis (Eren Özad)

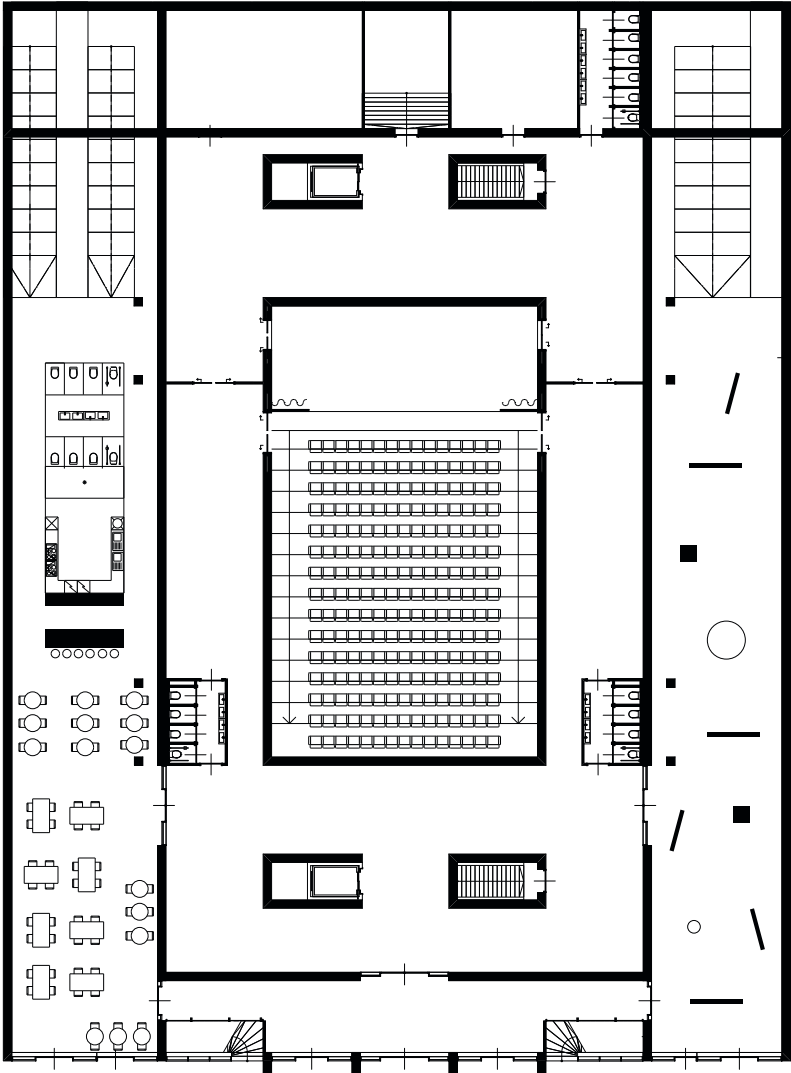
Gevel en plattegrond (Eren Özad)

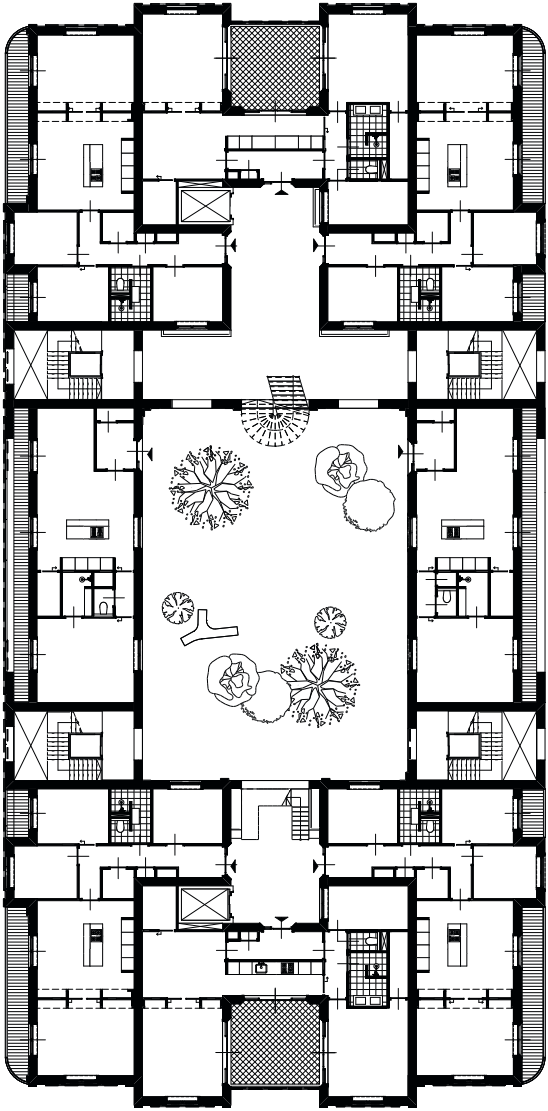
Detail trappenhuis (Iris Uythof)

Details trappenhuis (Iris Uythof)

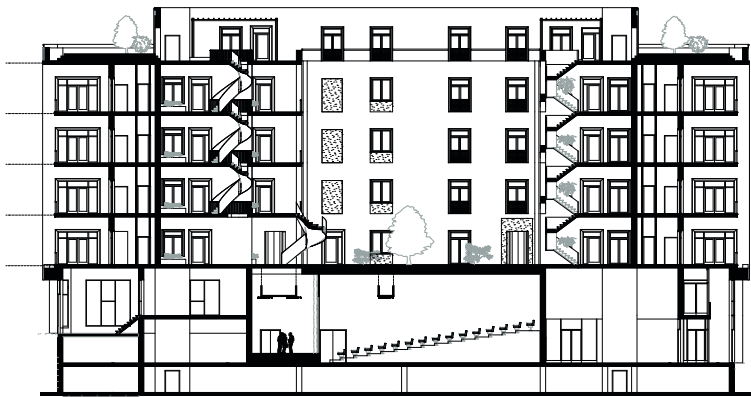
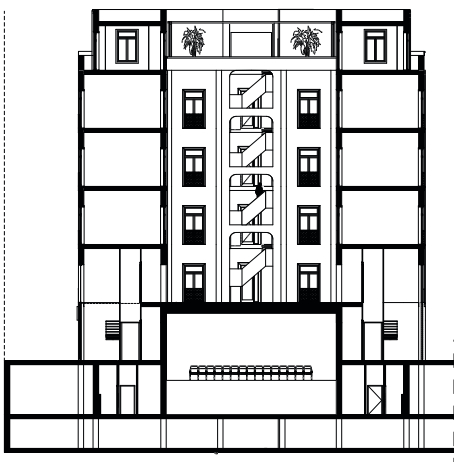
Plattegrond (Iris Uythof)

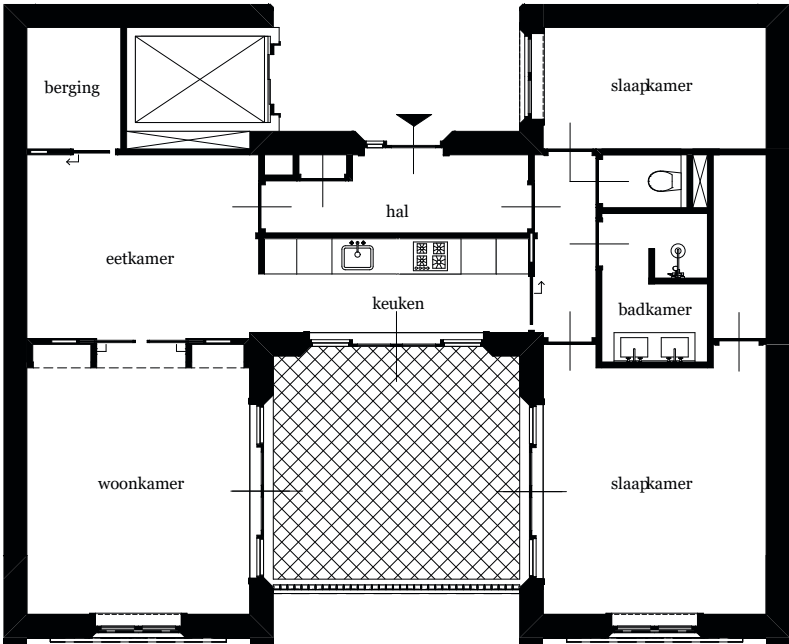
Plattegrond (Iris Uythof)

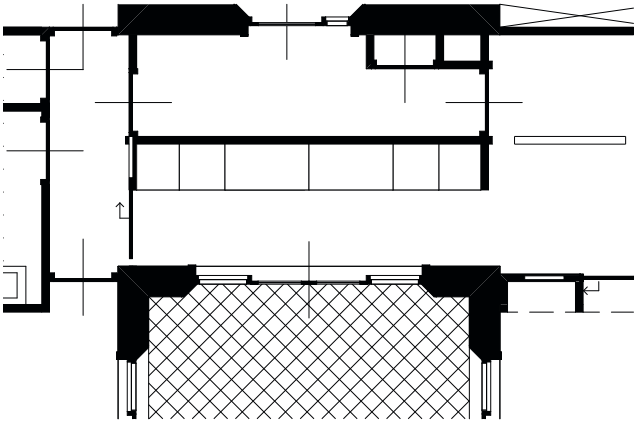
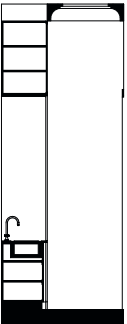
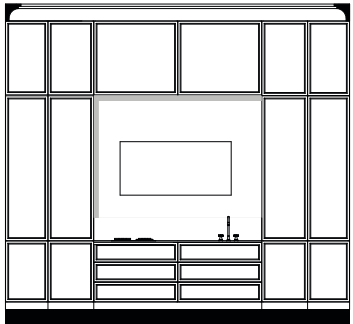
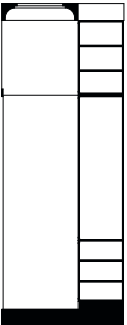
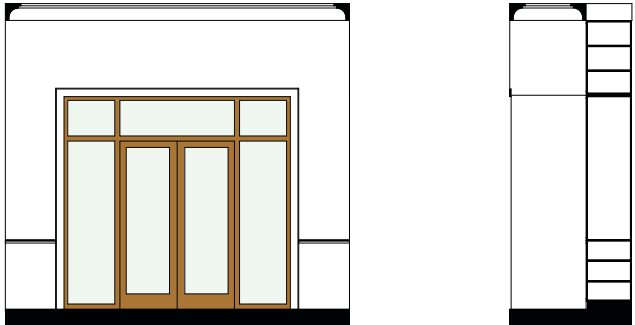
Gevels (Iris Uythof)

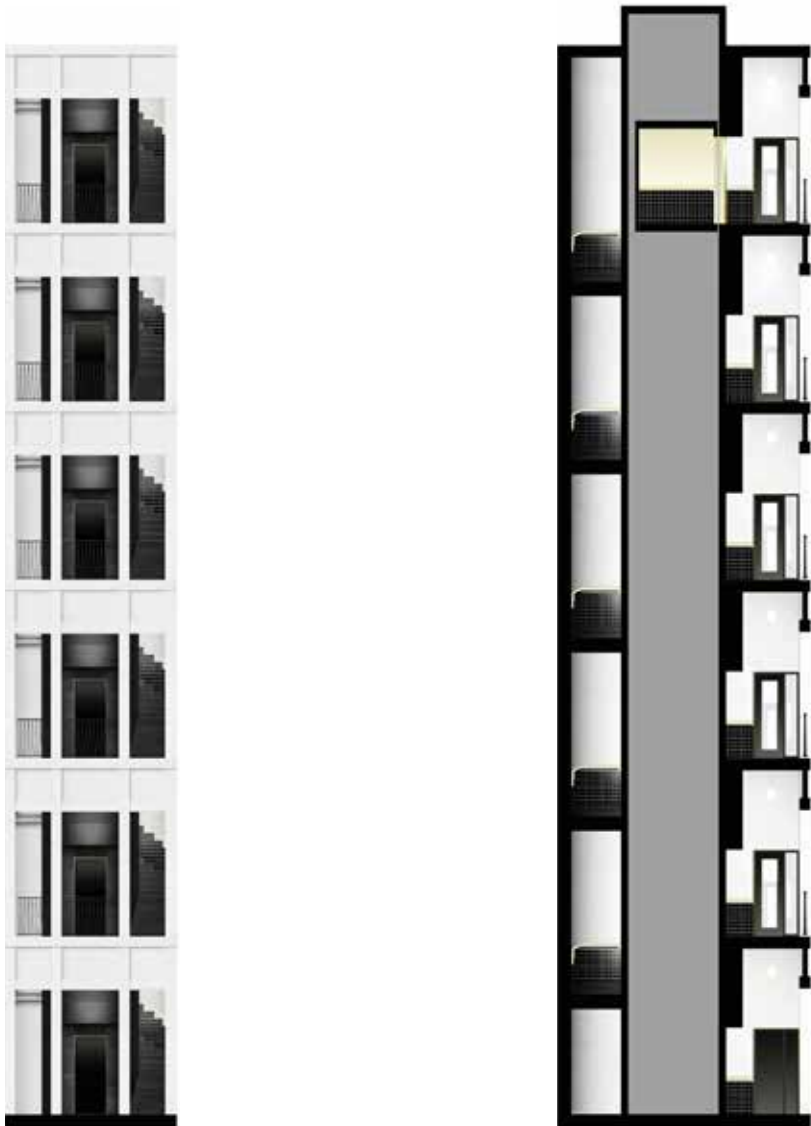
Doorsnedes (Iris Uythof)

Woning (Iris Uythof)

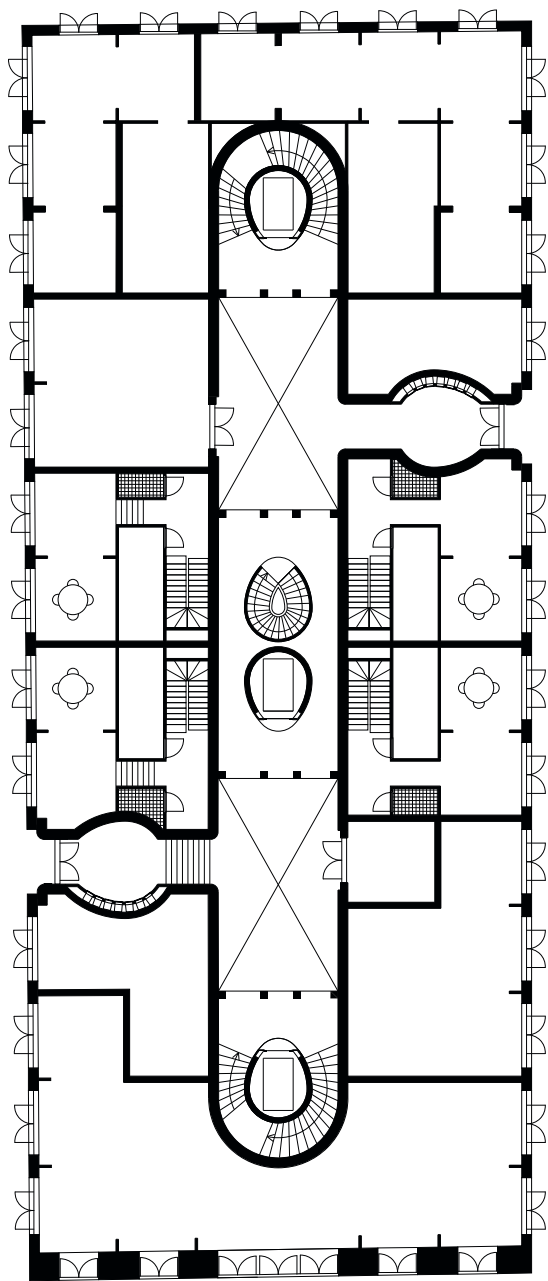
Keuken en loggia (Iris Uythof)

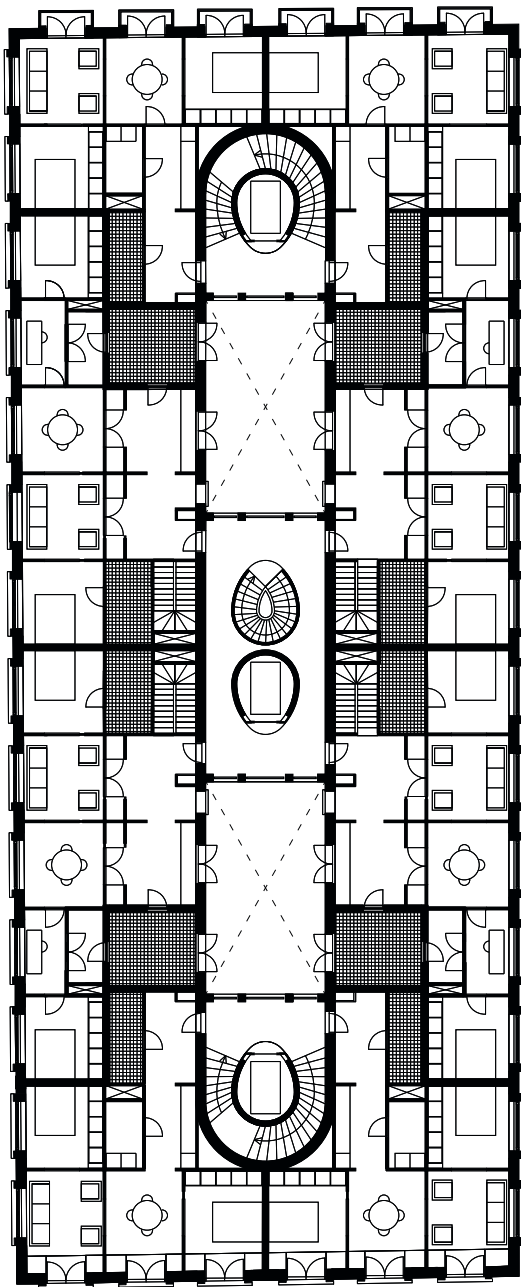
Details trappenhuis (Michael van der Keur)

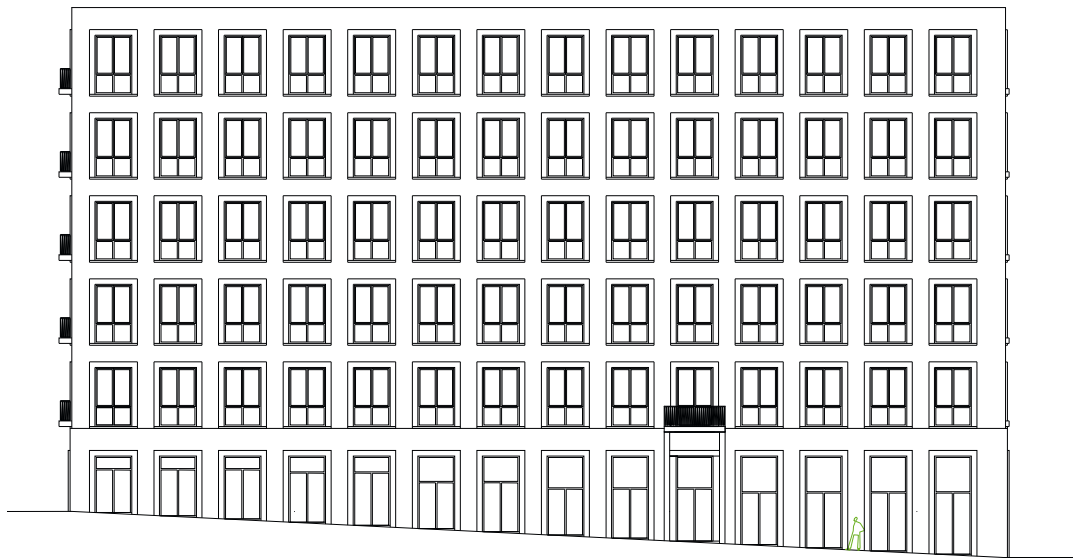
Details trappenhuis (Michael van der Keur)

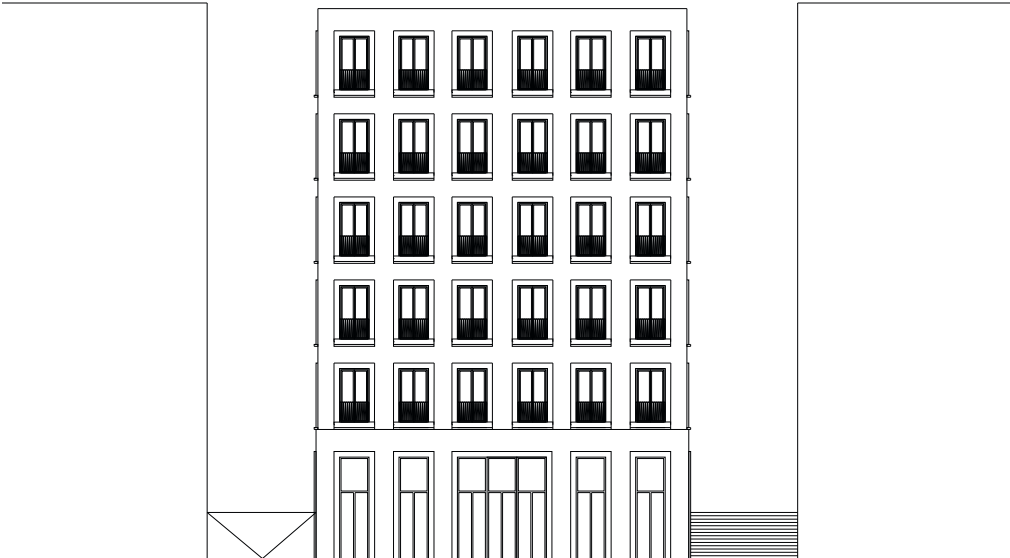
Plattegrond (Michael van der Keur)

Plattegrond (Michael van der Keur)

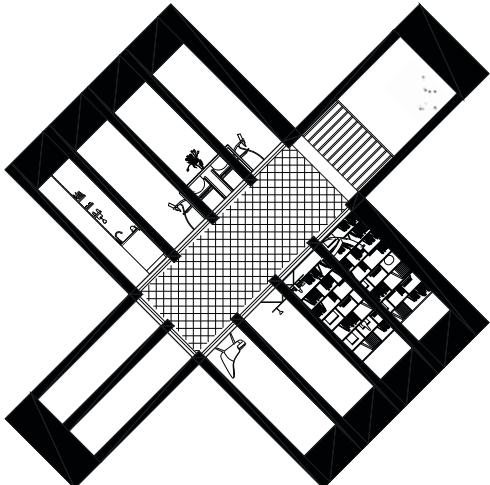
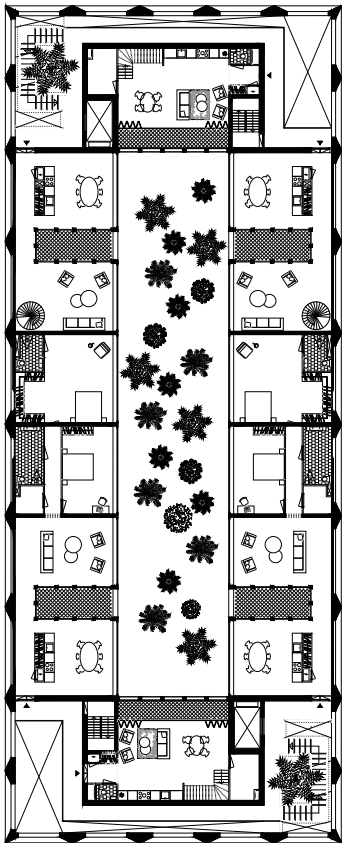
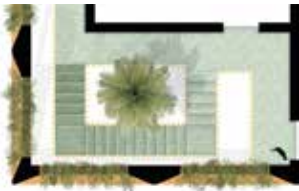
Gewel (Michael van der Keur)

Gewel (Michael van der Keur)

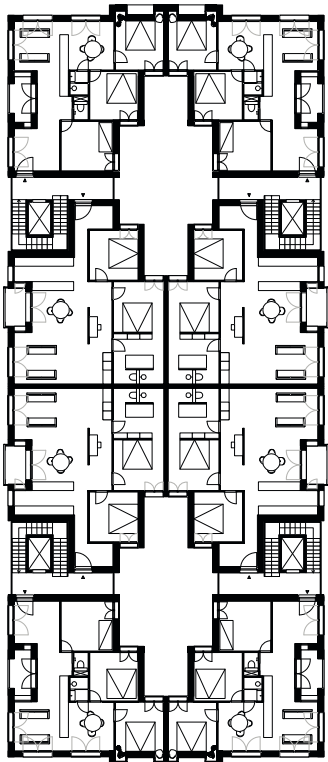
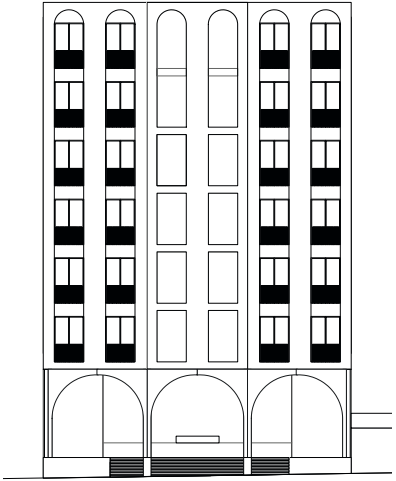
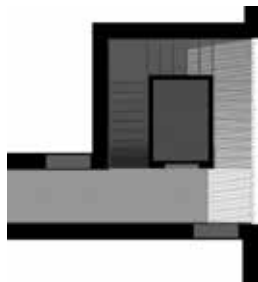
Details trappenhuis (Damla Demir)

Plattegrond en wanduitslag loggia (Damla Demir)

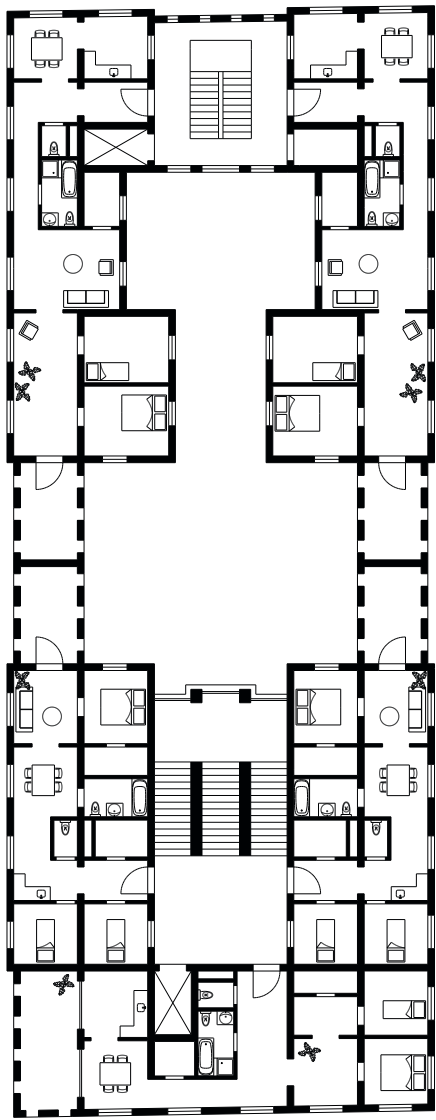
Details trappenhuis (Fleur Verhoeff)

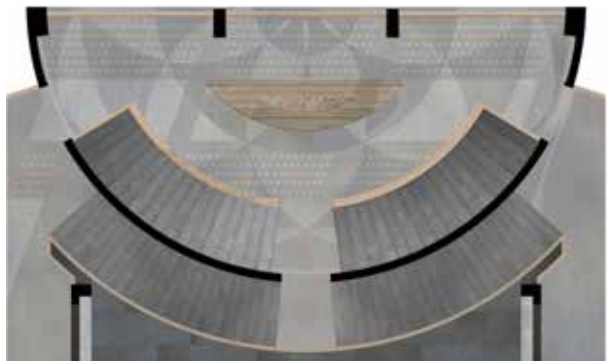
Gevel en plattegrond (Fleur Verhoeff)

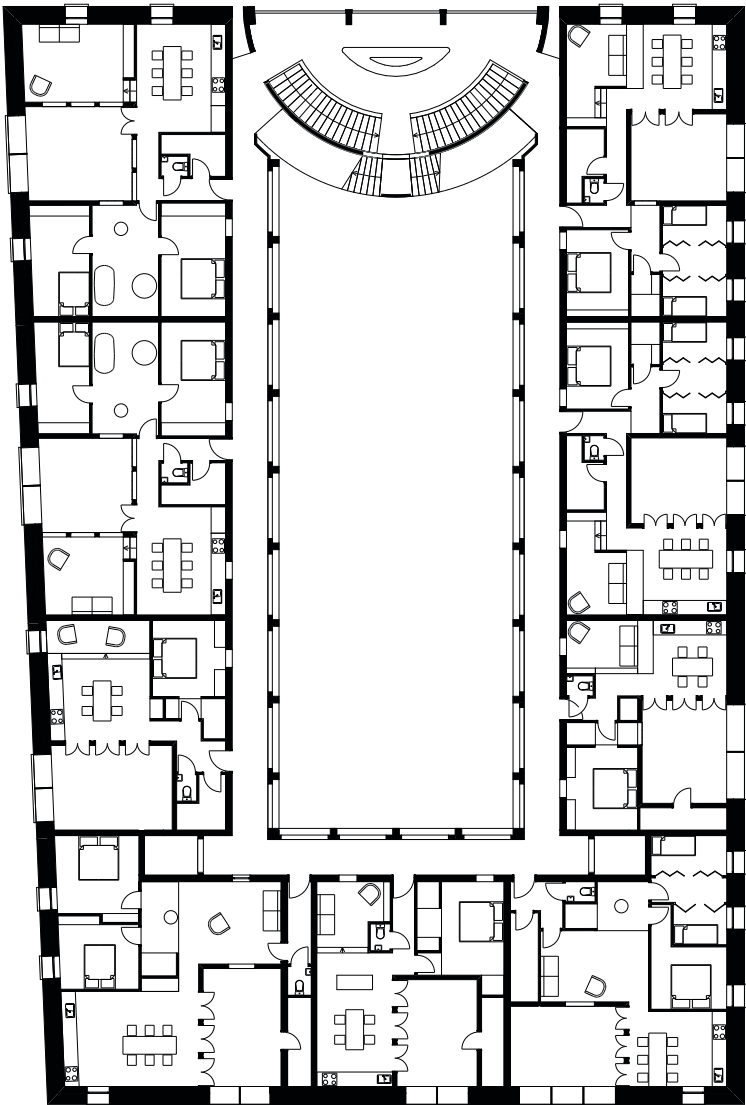
Details trappenhuis (Michelle Ritzen)

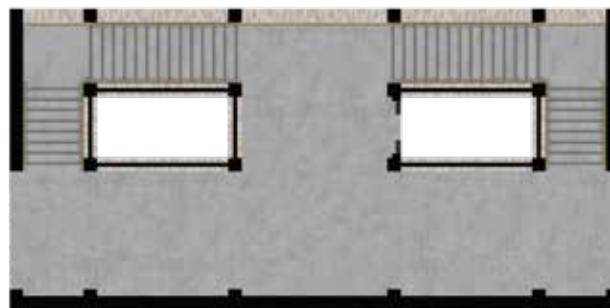
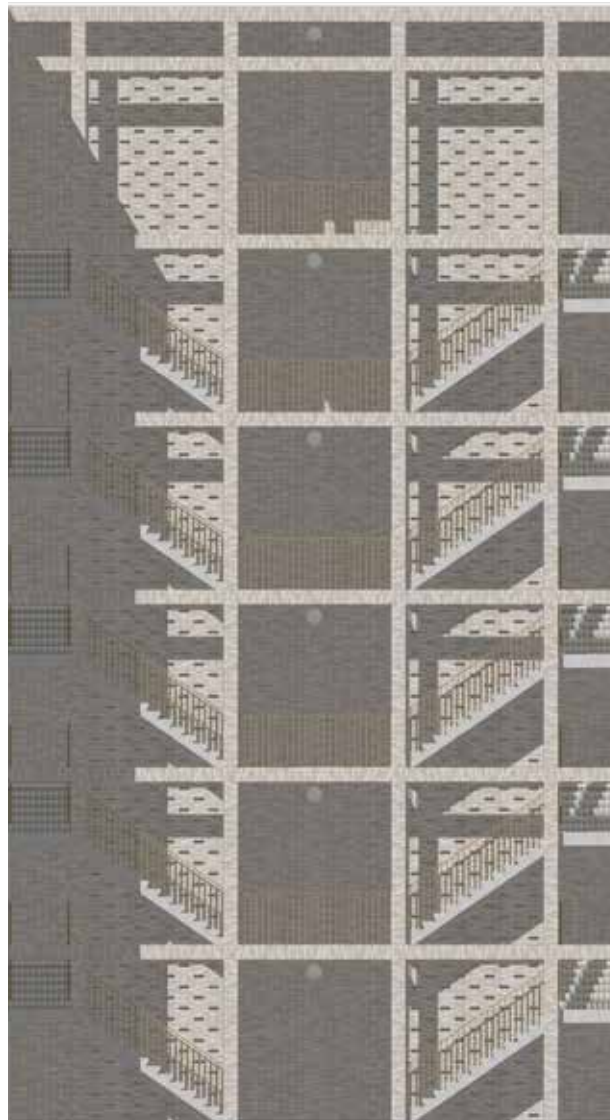
Plattegrond (Michelle Ritzen)

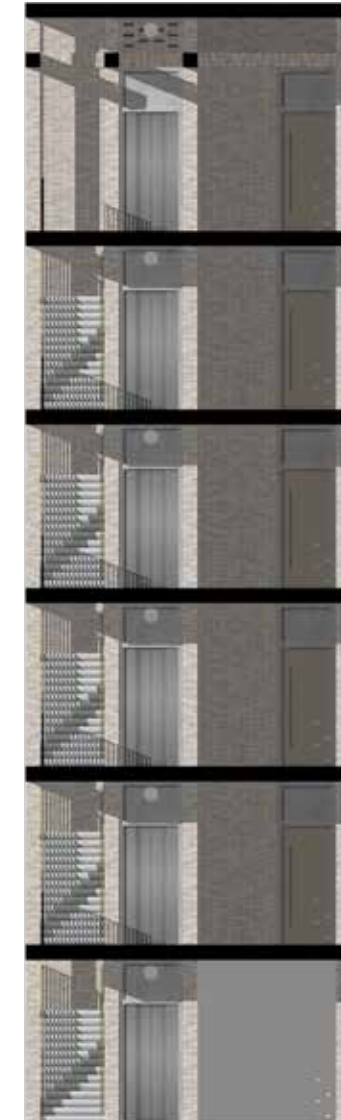
Details trappenhuis (Dirk Gonzalez)

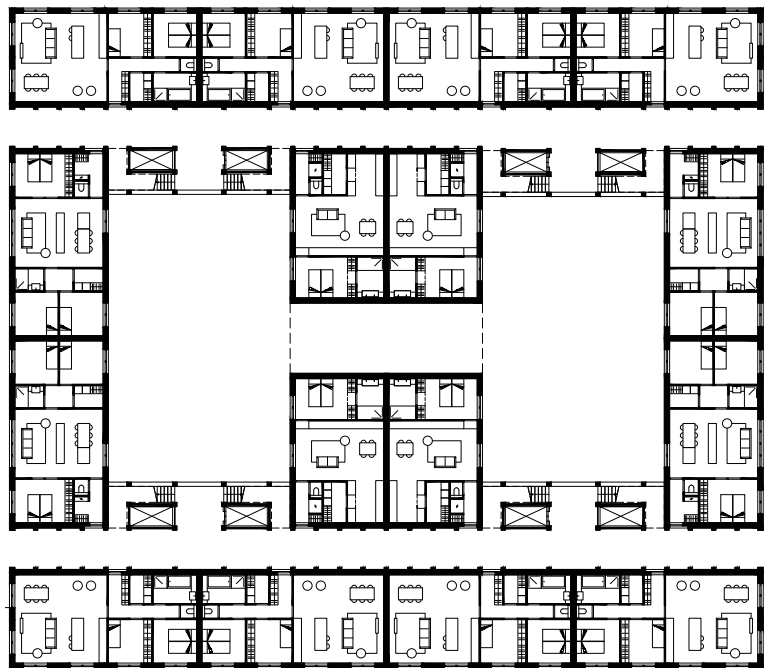
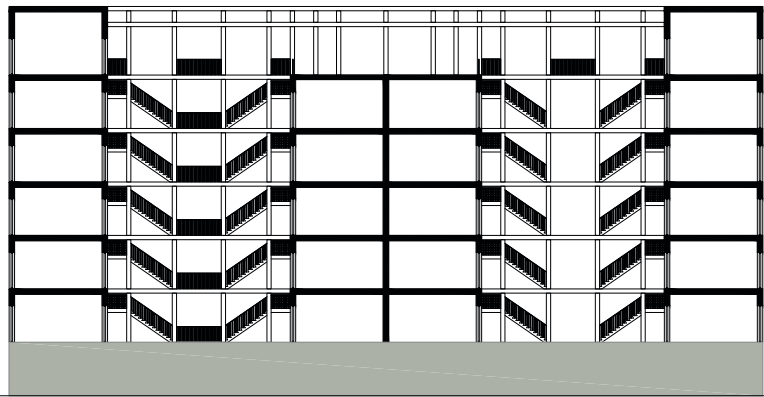
Plattegrond (Dirk Gonzalez)

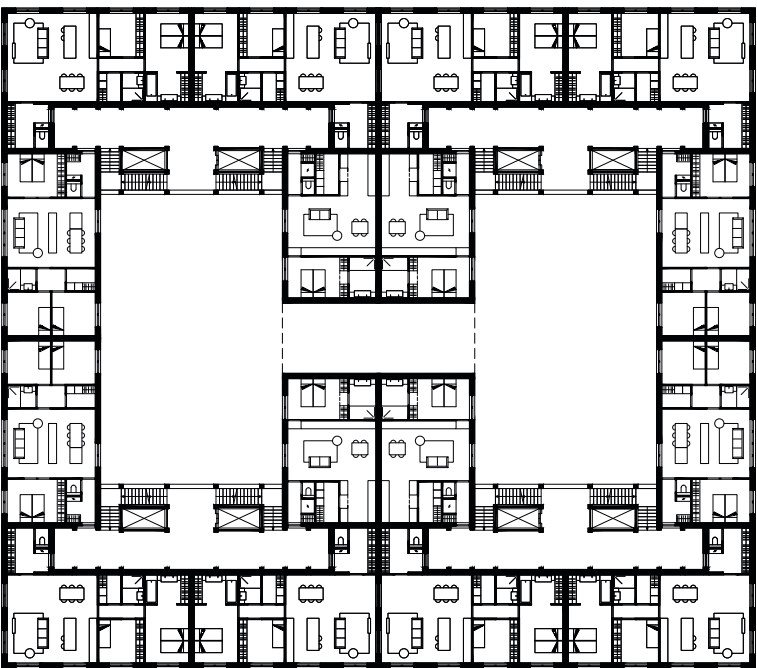
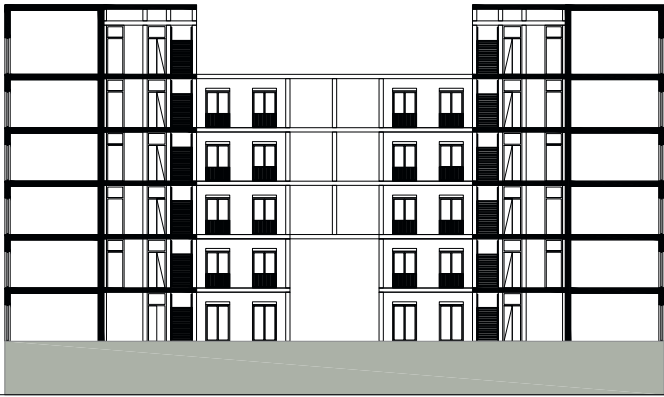
Details trappenhuis (Maxime Meessen)

Detail trappenhuis (Maxime Meessen)

Doorsnede en plattegrond (Maxime Meessen)

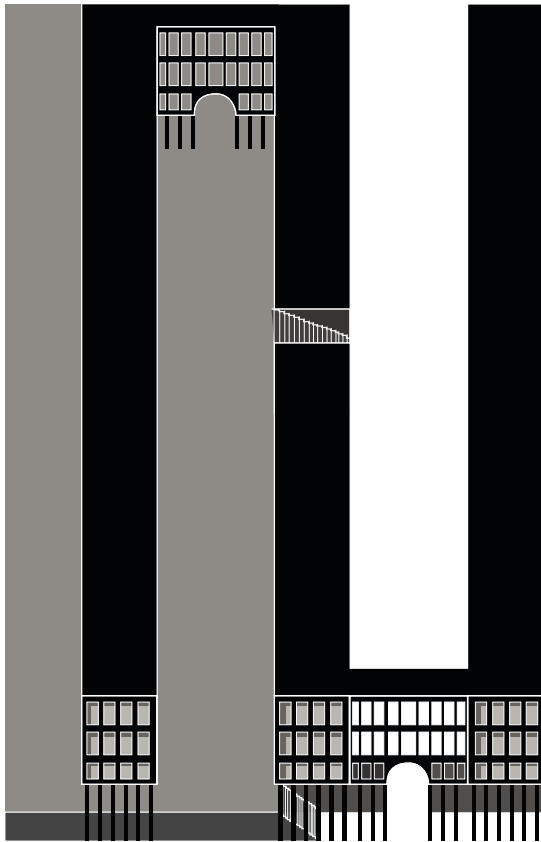
Doorsnede en plattegrond (Maxime Meessen)

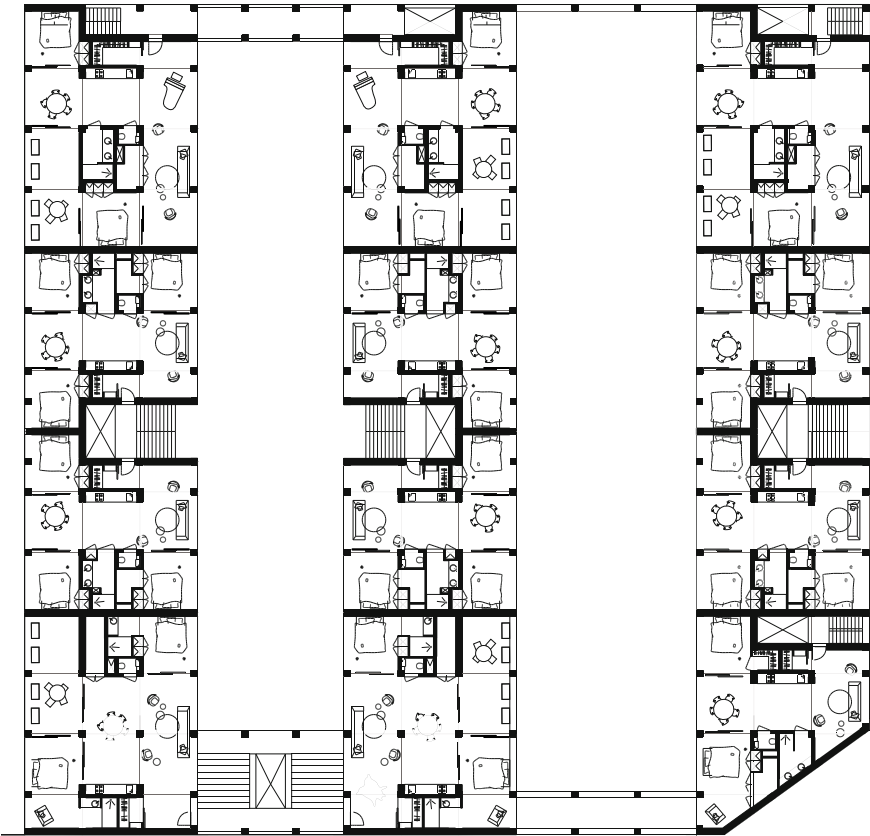
Detail trappenhuis (Kirsten Dielen)

Detail trappenhuis (Kirsten Dielen)

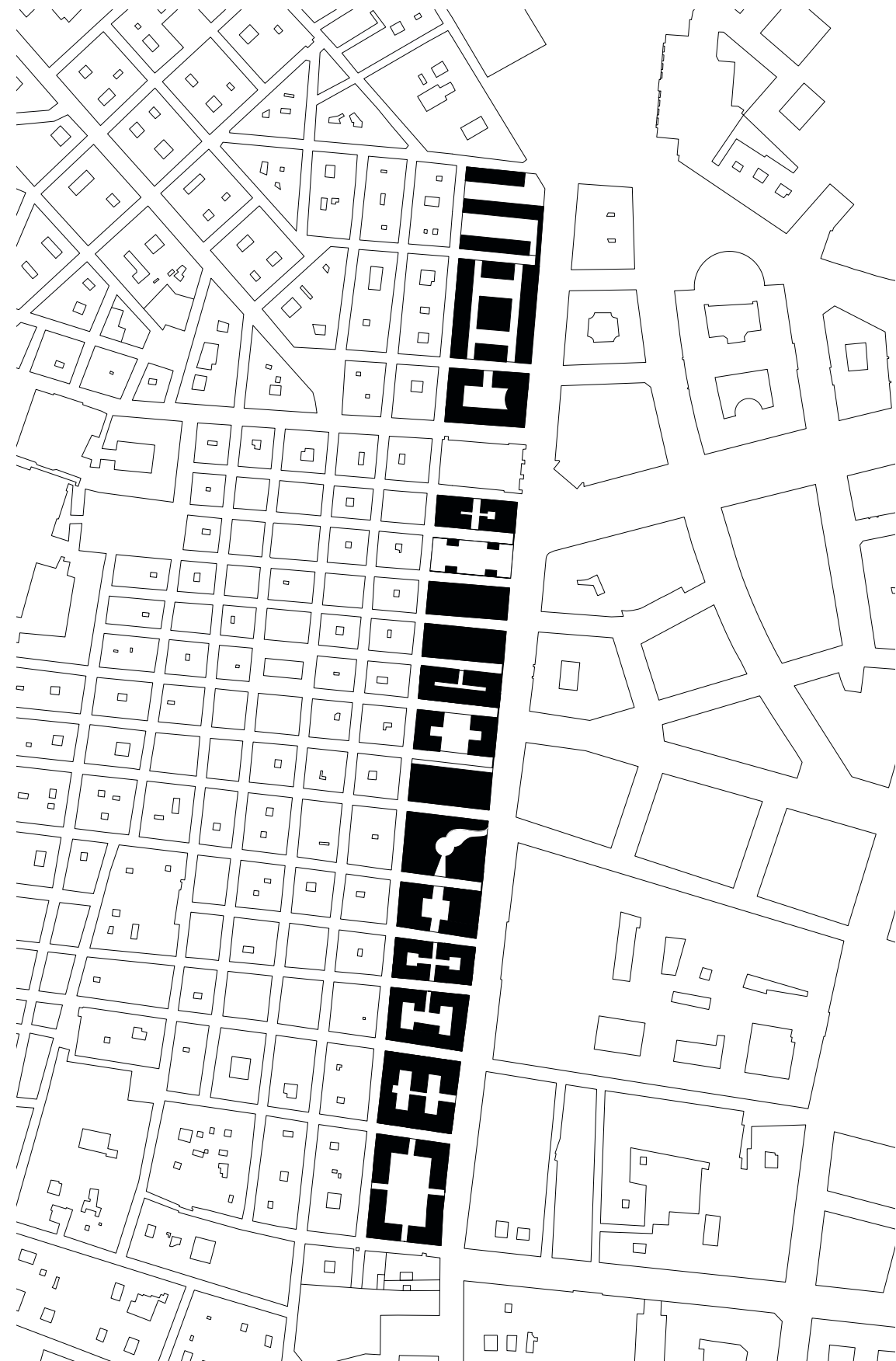
Gevels (Kirsten Dielen)

Plattegrond (Kirsten Dielen)

Studenten ontwerpen stedenbouwkundig uitgangspunt (foto Theo van de Beek)

Gezamenlijk stedenbouwkundig plan

Cortile Palazzo Constatino

Wonen in Napels

Het wonen staat op de agenda. Nederland bouwt te weinig woonruimte. Betaalbaarheid is een probleem. Tegelijkertijd is het wonen zelden inhoudelijk onderwerp van het architectonische discours, beweerde de stadsgeograaf Mark Minkjan in *The Architectural Review*. Marktpartijen hebben tijdens de kredietcrisis het ontwerpinitiatief overgenomen met conceptwoningen een sluwe ontwerpmethoden. Architecten klagen zoals alleen architecten dat kunnen.

Typologie

Hoe kun je in deze context studenten het woningbouwontwerp doceren? Er is blijkbaar niet zoiets als een staande praktijk waar jonge ontwerpers zich aan kunnen spiegelen. Als praktiserend architect neem je je studenten niet met droge ogen mee naar Leidscheveen of andere Vinx-oorden.

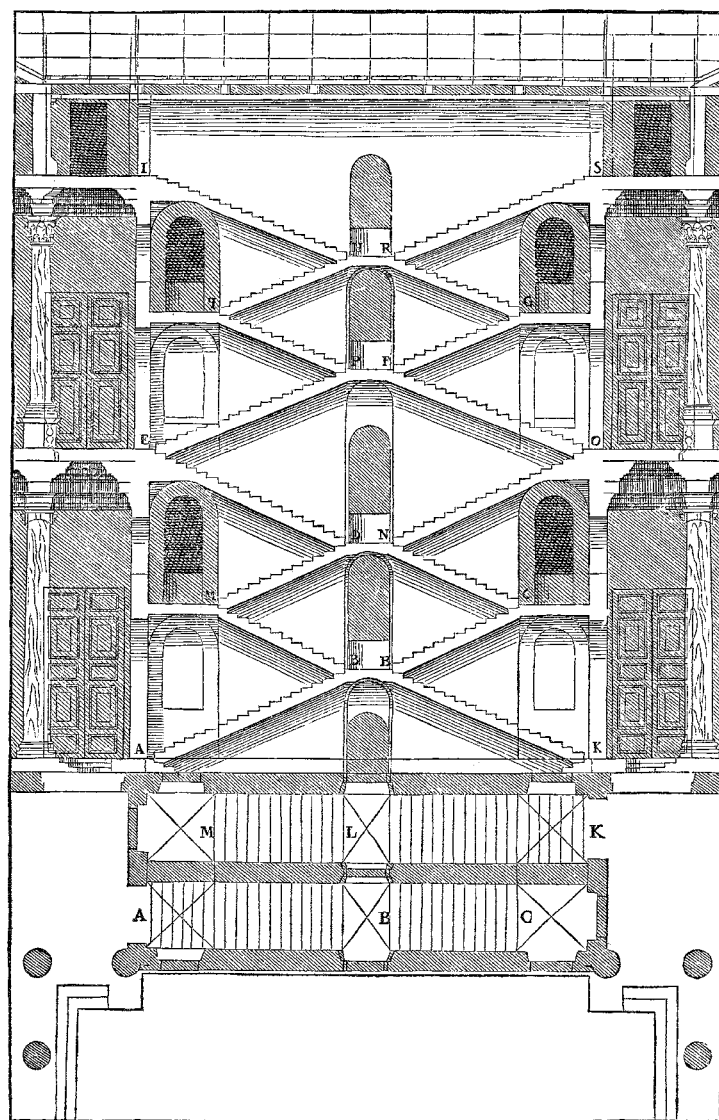
De steeds groeiende berg met typologieboeken biedt exotische alternatieven. Al die boeken staan boordevol projecten met ingewikkelde doorsneden en plattegronden. Zo suggereren deze boeken onterecht een architectonische 'can do' in het woondomein zonder duidelijk te maken hoe deze extreme posities zich verhouden met de bouweconomie, het bouwproces en het wonen. Zonder dat inzicht zijn de experimenten voor de middenklas-

se in Siedlung Halen in Bern en de Unité d' Habitation in Marseille, maar ook de Silodam in Amsterdam, onbegrijpelijk en nutteloos. Het versluiert het zicht op noodzakelijke vernieuwingen in het hier en nu.

Relevanter vind ik het typologisch onderzoek van de Zwitserse architecten Emanuel Christ en Christoph Gantenbein. In hun typologieboeken tonen zij lokale woningtypen die zich in steden als Hong Kong, Rome, New York en Buenos Aires manifesteren. Zij laten zien hoe deze voortkomen uit plaatselijke eigenaardigheden. De extreme voorbeelden in deze boeken hebben stelselmatig een vrij banale oorsprong. Het exotische karakter van de steden en het wonen ter plaatse wordt begrijpelijk gemaakt.

Ontwikkeling cortile

Wij reisden met Rotterdamse architectuurstudenten en -docenten naar Napels om de lokale palazzi te bestuderen. Wij probeerden te begrijpen hoe deze woongebouwen zijn ontworpen en hoe ze gemaakt zijn. Wij waren verbluft door de vitaliteit van het speculatieve woongebouw dat vanaf het begin van de 18e eeuw in grote aantallen gebouwd is. Het palazzo is het dragende woningtype van de stad.

Pagina uit Palladio's Quatro Libri

Het Napolitaanse palazzo is afgeleid van de palazzi die in de renaissance van Noord Italië zijn ontwikkeld. In Napels is het van oorsprong aristocratische type vereenvoudigd en als speculatieobject geschikt gemaakt voor de massawoningbouw. Meestal liggen er meerdere appartementen rondom een een afgesloten binnenplaats. Het Napolitaanse palazzo is opgetrokken met ruwe timmer- en metseltechnieken. De decoraties zijn in finzinnig stucwerk uitgevoerd. Men kon dit met de linkerhand bouwen. Een specifieke eigenaardigheid is het trappenhuis, vaak met dubbele trappen, dat doorgaans aan de achterwand van het binnenhof ligt. Vanaf de poort (portone), tussenruimte (androne) en binnenplaats (cortile) komt de trap langzaam als een groot meubelstuk tevoorschijn.

Die oplossingen voor deze trappen waren toen modern. Het vraagstuk van het appartementenhuis voor meerdere families was nieuw. Bij de palazzi uit de renaissance was sprake van een enkel groot huis waarin een uitgebreide familie met hun personeel woonde. De nadruk lag op de vormgeving van de cortile. Dit was in feite de voorruimte voor de trap naar de piano nobile. De trap lag veelal terzijde in de cortile en had een ondergeschikte ruimtelijke betekenis.

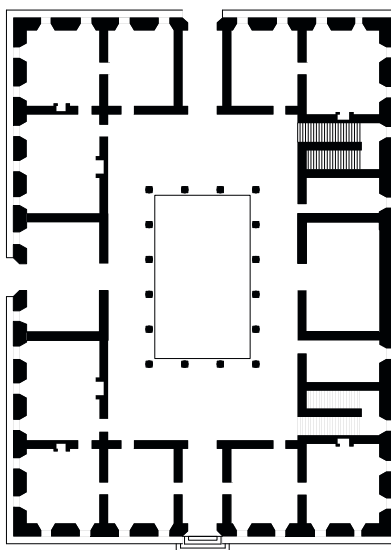
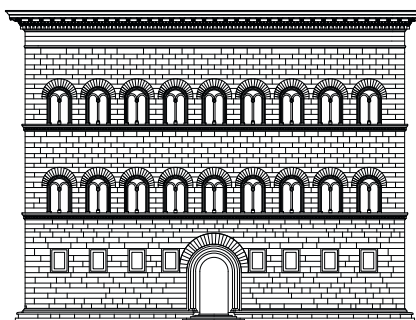
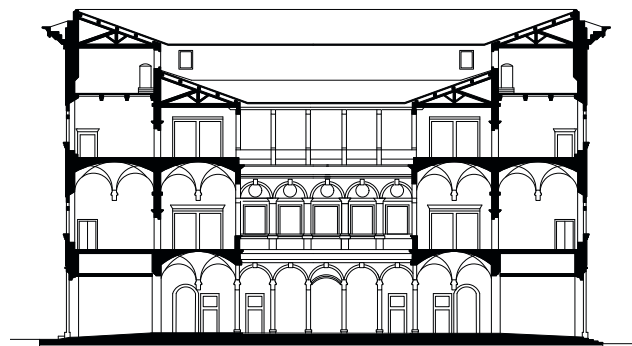
De beroemde renaissance-architect Andrea Palladio (1508-1580) schreef in zijn Quatro Libri (hoofdsuk XXVIII, boek I) in de meest praktische bewoordingen over de trap - alsof hij zich excuseerde voor de banale aanwezigheid ervan: "Men moet speciale aandacht besteden aan de positie van de trap, want het is erg moeilijk om een plaats te vinden die de rest van het gebouw niet verstoort." Hij benadrukte dat een trappenhuis een afsluitbare binnenruimte is, voorzien van deuren en voldoende daglicht. Palladio gaf geen

nadere richtlijnen over de plek van de trap in het gebouw. Wel tekende hij verschillende voorbeelden, alle gebaseerd op op- en aantredeverhoudingen die wij nu nog ongeveer hanteren. Hoe sterk gearticuleerd sommige voorbeelden ook zijn, het valt op dat dit sterk in zichzelf gekeerde architectonische ruimten zijn. (Overigens is het juist Palladio die de *buitentrappen* van zijn kerken en vooral zijn villa's monumentaliseerde).

Trap

De palazzi in Napels werden gerealiseerd in de tijd van de barokmuziek van Johannes Bach en Antonio Vivaldi. Zoals in de muziek nieuwe oplossingen voor de moderne liturgie en het gebruik van de spreektaal werden gevonden moest de architectuur zich moderniseren. In de architectuur bestonden geen voorbeelden voor het nieuwe speculatieve appartementenhuis en de daarmee gepaard gaande schaalvergroting. De ruimtelijke ontwikkelingen en de lyrische versieringen rekten de klassieke architectuur op met bouwkundige dissonanten en contrapunten.

Die schaalvergroting stelde twee nieuwe opgaven aan het ontwerp: de status van de cortile als collectieve ruimte van meerdere families en de noodzaak om de routing naar de bovenste woonlagen vorm te geven. De cortile kreeg behalve een horizontale as een verticale as. In het Florentijnse renaissance-palazzo was de cortile een statische ruimte, bedoeld om de kunststukken van de welgestelde families, zittend onder de arcade te bewonderen. In het Napolitaanse barok palazzo verdwijnt de arcade en ontwikkelt de cortile zich tot een deel van een pulserend sequentie van vrij zakelijke verkeersruimten. Daarin verzelfstandigt de androne zich tot een klein kamertje, vaak

Palazzo Strozzi, Florence (tekening Zeyneb Yayla, Vaduz)

voorzien van een koepel en subtiële begrenzingen van de cortile. Discussie is mogelijk over de vraag of de trap zich in die ruimtelijke sequentie tot een meubelstuk ontwikkelde of dat de trappartij zich als een gevel naar de cortile presenteert. In ieder geval krijgt de trap een ceremoniële kwaliteit door deze in de as van de androne te plaatsen en de verzelfstandiging als architectonisch object. Het trappenhuis verliest in die bewerkingen zijn deuren.

Maria

Ondanks al die ceremoniële kwaliteiten maakt de binnenwereld van de palazzi deel uit van het alledaagse wonen. De gebouwen zijn niet allemaal even succesvol, zelden netjes en nooit sereen. De trappen staan tegenwoordig vol met weelderige planten. In de androne hangen postbussen en nieuwsberichten en staan kinderwagens. Tussen de trappen staan fietsen en scooters geparkeerd. Na enige hilarische Italiaanse straatscenes ontmoetten wij Maria, die ons binnenliet in een van die gebouwen en ons iets liet zien van het Napolitaanse wonen.

Terug in Nederland werkten de studenten verder aan de analyse van de Napolitaanse palazzi en ontwierpen zelf een modern palazzo in Napels. Wij spraken over architectuur, zeker. Maar Maria's aanwezigheid was dwingend. De studenten waanden zich niet los van haar cultuur en vonden het een hele eer om fatsoenlijke woningplattegronden te bedenken. De studenten leerden om gekleurde detailtekeningen van de Napolitaanse trappen te maken. Aan het eind van de oefening tekenden zij op dezelfde manier de trappenhuisen van het door hen ontworpen gebouw. Wij praatten over de bouwkunde die nodig is om de ontvangstruimte in een alledaags woongebouw zijn vorm te laten vinden.

Lessen

Het enthousiasme dat het fenomeen van het Napolitaanse palazzo bij jonge ontwerpers opwekt is aanstekelijk. De studie van deze exotische voorbeelden heeft echter een ruimere betekenis voor de huidige woningbouwpraktijk.

Een voor de hand liggende les is dat de architectuur met de Napolitaanse typologie ooit in staat geweest is om binnen de werkelijkheid van de commerciële bouw- en ontwikkelpraktijk het alledaagse wonen duurzaam te definiëren.

Verder valt op dat de thematiek van de trap als onderdeel van de routing naar de bovenverdiepingen zich niet doorontwikkeld heeft naar de huidige appartementenbouw. Het studentenwerk laat zien hoe productief het is om dat wel te doen en de trap (en uiteraard vandaag de dag ook de lift) als vast onderdeel van de routing vanaf de entreehal naar de woning op te vatten.

Er is nog een andere les. Omdat het niet anders kon is de stad in de 18^e eeuw gegroeid door compacte stedelijke middelhoogbouw. De Napolitaanse woningdichtheid is hoog, de stad is vitaal. Nederland sliep in die tijd. Anders dan in Berlijn of Londen ontbreekt daardoor het palazzo in het typologische repertoire, dat zich beperkt tot het rijtjeshuis, het trapportiek en de woontoren. De stad Napels laat zien dat er alternatieven bestaan die interessant zijn voor de hoogbouwdiscussie van het moment. Er zijn echt andere manieren om de stad te verdichten.

Hans van der Heijden
Amsterdam, januari 2019

Bordessen Palazzo Constatino

Colofon

Studenten:

Damla Demir

Kirsten Dielen

Dirk Gonzalez Veugelers

Yannick Hoogstrate

Michael van der Keur

Robbert Kleine Schaars

Ilse Mathijssen

Maxime Meessen

Max Melching

Rémon Mulder

Eren Özad

Michelle Ritzen

Iris Uijthof

Fleur Verhoeff

Roel Wijmans

Robert Zandjans

Interne critici RAvB:

Jan Duursma

Jeroen Visschers

Gastcritici:

Endry van Velzen

Dirk De Meyer

Karin Templin

Docenten:

Like Bijlsma (typologische analyse)

Remy Jansen (rendering)

Karin Templin (organisatie, excursielezing)

Theo van de Beek (ontwerp)

Hans van der Heijden (ontwerp, coördinatie)

Omslag:

Palazzo xi, Damla Demir

Ontwerp en beeldbewerking:

Michelle Kox, HvdHA

Fotografie:

Hans van der Heijden tenzij anders aangegeven

Redactie:

Hans van der Heijden

